

METİN TENKİDİ VE MÜŞKİL HADİSLER

Yrd.Doç.Dr.İbrahim BAYRAKTAR

GİRİŞ

A-TENKİD, TARİHİ ve ÇEŞİTLERİ

1- Tenkid :

İslam'da yazılı eserlere ve güzel sanatlara karşı tenkid kapısı açık tutulduğu gibi, yüksek mevkiye sahip olan idarecilere dahi tenkid kapısı açık tutulmuştur. Bu tenkidden maksat ise yanlışları göstermek, düzeltilmelerini temin etmektir. Tarih boyunca İslam âlimleri, gördükleri kusurları çeşitli şekillerde yazdıkları reddiye, şerh ve mektuplarla düzeltmeğe çalışmışlardır.

Biz bu çalışmamızda şerh usulünü ve reddiye tarzını değil, tenkid yapılırken dayanılacak esasları, değerlendirmede itibar edilecek ölçüleri ve ölçü olup olmayacak esasları inceleyeceğiz. Burada tenkid mevzu edilen metinler, hadis metinleridir; ölçüler de, onların karşılaştırıldığı ilim ifade eden ölçülerdir.

Tenkid kelimesini iyi ile kötüyü ayıklama manasında yani nakd ve intikad manasında kullanarak, önce onun ilmi araştırmalar yönünden tarifini verecek, daha sonra ilimlere uygulanırken kazandığı diğer manalarını kaydedeceğiz .

Asırlar öncesinde kaleme alınıp, sonraki nesillere aktarılması istenen fikir ve görüşlerin doğru olarak ulaşma işi, ancak müelliflerinin kendi kelimelerini, cümlelerini tesbit etmekle mümkün olabilmektedir.

Aslı ifadelerinin tesbiti de, ancak **metin tenkidi** yoluyla sağlanabilmektedir. Batıda bu metoda textual criticism, textcritik ve textcritique gibi adlar verilmektedir. Arapça karşılığı olarak da tahkiku'l-mutun, tahkiku'n-nusus, nakdu'n-nusus şeklinde ifadeler mevcuttur. Bu suretle hazırlanıp, yayınlanan neşirlere de tenkidli neşir, edisyon kritik adları verilmektedir.

Metin tenkidinin umumi tarifi şöyle yapılmaktadır:

"O, esas nüsha metnini veya o metne en yakın bir metni ortaya koymak maksadıyla yapılan bir ameliyedir¹. Bu umumi tariften sonra onun başlıca tarih, hadis ve diğer ilimlere uygulanırken kazandığı manaları gözönünde tutarak, değişik ve hususi tariflerini de kaydedeceğiz.

2-Tarihçe :

Eski Latin metinlerini ortaya çıkarmak için batıda geliştirilen metod, Osmanlılar devrinde hâmişlere ve hâşiyelere, doğru olan kelime ve cümleleri not etmek suretiyle yapıldı. Ayrıca yazma nüshaları kendi aralarında karşılaştırıp icâze, kıraat ala's-şeyh ve benzeri metodlarla müelliflerin asıl metinleri bulunmaya çalışıldı. Bugünkü anlamda metin tenkidi, ülkemize 1950 yıllarına doğru girmiştir.

Diğer taraftan hadisciler, gerek senedin gerekse metnin doğru kelimelerini bulabilmek için çok kıymetli usuller ortaya koymuşlardır. Mesela İmam Müslim (ö. 261/874), birden çok hadiscinin bir hadisin aynı metnini rivayet etmesi halinde , tercih ettiği hadiscinin lafzını yazmış; ve onu belirtmek için de "ve'l-lafzu li fulân" ibaresini kullanmış ve diğer hadiscilerin ise senede isimlerini yazmakla yetinmiştir. Ayrıca hadis râvilerinin değişik lafızlarını birleştirdiğin de ise "tekârabâ" lafzını kullanmıştır . Yine sened aynı, metinler farklı ise "ve bi'l-İsnad", yani aynı malum senedle değişik metin zikredilecektir, manasındaki lafzı kullanmıştır. Sened farklı , metin aynı ise sened zikredildikten sonra "mislehu", "nahvehu" yani önceki metin gibidir, şeklinde ifadeler kullanır. Senedin daha başka varyantı varsa, bu varyantın evveline "Ha" harfini yazmıştır. Manası tahvil demektir. Bu

¹ Kavakçı, Yusuf Ziya , İslam Araştırmalarında Usul, s. 80-82, Ankara 1976.

ise senedin ikinci bir rivayet zincirini oluşturmaktadır².

3-Çeşitleri :

Tenkid, kullanıldığı sahalara göre ölçü edinmiş ve ona göre yapılan tariflere sahip olmuştur. Mesela, akla muhalif görülen bir hadis metninin sahih olup olmadığını tesbit etmek için akli'selîm, aklın bedâhet derecesindeki ilkeleri ölçü alınır. Bunun gibi dîni naslara ve müsbet ilme zâhîren muhalif düşen metinler için de, dîni naslar ve müsbet ilim esas ve ölçü yapılır. Bu itibarla tenkid ölçüsü yeni tarifler kazanmış olur. İlerde bu tariflere yer verilecektir. Bu arada tenkidin uygulandığı ilimlerle, hadis tenkidinin çeşitleri üzerinde ayrıntılı bilgiler vermekte fayda olacağı kanaatindeyiz.

Modern tarih ve ona tâbi olan hadis, başlıca iki tenkid metodu kullanmıştır :

a)- Dış Tenkid :

Metnin kaynağının doğruluğunu araştırmak, dış tenkid demektir. Kaynak yazılı belgeler, çeşitli kalıntılar v.s. olabilir. Yazılı metin ise ne zaman ve nerede yazıldığı, yazarının olayı bizzat görüp görmediği; sözlü bilgi ise kimden ve ne zaman duyduğu araştırılır. Hadislerin kaynağı, sahabeyle ait sahifeler ve onlardan dinlenen haberlerdir. Sahabe "udul" sayıldığı için "sıkalık" yönünden incelenmeleri gerekmezse de, ikinci nesilden olan Tabî'n'e cerh ve tadil prensipleri uygulanmıştır.

b)- İç Tenkid :

Muhtevanın tenkidî olan iç tenkid, iki kısma ayrılmaktadır :

1- Selbî Tenkid :

Selbî tenkid, müellif ve râvinin sıkılığı, cerh ve tadil prensiplerine, kesin ilim ifade eden ölçülere göre değerlendirilir. Netice itibariyle de bu tenkid, iki kısma ayrılmış olmaktadır :

² Daha fazla bilgi için bkz. Müslim es-Sahih ,I ,46,71,73,95, Beyruttsz. ; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, s. 53-56, İstanbul 1985.

Birincisi, müellif veya râvinin dürüst olup olmadığı, herhangi bir menfaat veya baskının altında bulunup bulunmadığı, haberinin alındığı zaman ve mekanın tesbiti yapılmaya çalışılır. Haberinin değerlendirilmesi de bunlara göre yapılır.

Hadis nakleden râvilerde bu şartlarla birlikte, râvinin Allah'ın emirlerini tutup tutmadığı, haramlardan kaçınıp kaçınmadığı, kişiliğine zarar veren bir davranışa sahip olup olmadığı iyice araştırılır.

Diğer taraftan râvinin akli dengesi, hafıza gücünün durumu da incelenir³. Hadisciler buna zabt derler⁴. Adalet de olduğu gibi zabt hususunda da hadisciler daha titiz davranmışlardır. Ulumu'l-Hadis kitaplarında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Selbi tenkidini ikinci kısmı da, tarih ve hadis metnini konu edinmektedir. Ancak bazı ilim adamları, bunu tenkid isminden ziyade **Muaraza** (karşılaştırma, asla vurma) ismiyle işlemişlerdir. Biz bu tenkid şeklini çalışmamızda mevzu ederek, adına metin tenkidi diyoruz. Hadis metinlerini karşılaştırdığımız esasları da tenkid ölçüsü olarak kullanacağız.

2-Müsbet Tenkid :

Bu tenkid, tarihi metnin kaynağını ortaya koymak, manasını idrak etmek maksadıyla o metni tahlil etmektir. Bu sebeble kaynağı açıklamak için şu hususlara önem vermek gerekir :

1-Bazı kelimeler asırların geçmesiyle değişik manalar kazanırlar. Tarihi bu durumu ve asrındaki kelimelerin hangi manalarda kullanıldığını bilmelidir.

2- Kullandığı dilin lehçelerini de bilmesi gerekir.

³ Polat, Selahattin, Hadiste Metin Tenkidi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 114-115, Kayseri 1989; Togan, Zeki Velidi, Tarihte Usul, s. 83-84, İstanbul 1985; bkz. İç Tenkid için Togan, a.g.e. s. 97-100.

⁴ Bkz. tarihi olayları nakledenlerde aranan hususlarla, râvilerde aranan şartları mukayese için. el-Cezâ'irî, Tevcihü'n-Nazar, s. 25-33, Beyrut tsz.

3- Yazarların üslupları yani ifade tarzları farklı olabilir. Bunu da bilmek gerekmektedir.

4- Tarihi ibareleri, nasları gözönünde tutarak elindeki metnin kelimelerini, tefsir edebilmelidir ⁵.

Aynı prensiler, hadis rivayet eden râviler ve metinleri için de geçerlidir. Bu tür açıklamaları şârihler, Garîbü'l-Hadis kitapları ve büyük Arapça lügatlar yapmaktadırlar. Daha fazla bilgiler için onlara bakmak gerekmektedir ⁶.

B- HADİSLERİN KORUNMASI VE YAZILMASI

İslamın birinci derecede esaslı olan Kur'an-ı Kerim'in korunacağını "Zikri (Kur'an-ı) biz indirdik, elbette biz onu koruyacağız" (Kur'an, el-Hicr, 9) âyeti ilan ederken ; başka bir âyette de "Sana zikri indirdik ki, insanlara ne indirildiğini beyan edesin" (Kur'an, en-Nahl, 44) buyurularak, Hz. Peygamberin beyan etmekle vazifelendirildiğinden söz edilmektedir. Şüphesiz ki, O'nun beyanı söz ve fiillerden ibarettir. Kur'an'ın korunma teminatı elbette Hz. Peygamberin beyanını da ihata edecektir. Aksi takdirde O'na verilen beyan işi yerine getirilmiş olmayacaktır.

Hız. Peygamber'in söz ve fiilleri, peygamberliğinin ilk günlerinden itibaren dost ve düşmanın dikkatini çekmiş, alaka duyulmuş ve bu durum, onların tesbitine imkan vermiştir. Eşasen "Resulullah'da sizin için güzel örnek vardır..." (Kur'an, el-Ahzab, 21) âyeti de bu tesbiti gerekli kılmaktadır. Daha önce de açıklandığı gibi, hayatı boyunca az bir kısmı yazılan, ancak müzakere konusu olup tatbik edilen sünnet, O'nun vefatından sonra da örnek alınmıştır. Sünneti neşretmeyi kılıç tehdidi altında da olsa yapma imkanı bulunduğu takdirde yapacağını

⁵ el-Azemî, Muhammed Mustafa, Menhecû'n-nakd inde'l-Muhaddisin, s. 91-94, Riyad 1982 ; Polat, Selahattin, Hadiste Metin Tenkidi, s. 115-121.

⁶ Şerhler için bkz. el-Hattâbî'nin Ebu Davud'un es-Süneni üzerine yaptığı Meâlimû's-Sünen adlı eserine, I-IV, Beyrut 1991 ; Garîbü'l-Hadis için de İbn Esir, en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis, el-Mektebetü'l-İslamiyye, I-V, 1963 ; Lügatler için de İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, I-XIV, Beyrut 1968.

söyleyen Ebu Zerr ⁷ ve hayatlarını hadisin bir araya getirilmesi ve neşrine vakfeden İbn Ömer (ö. 73/ 692), Ebu Hüreyre (ö. 59/ 678) ve Hz. Aişe (ö. 58/ 677) gibi büyük muhaddislerin gayretleriyle sünnet neşredilmiş, bilahere yazılmış ve muhafaza altına alınmıştır.

İkinci neslin (Tabînin) büyük muhaddisleri de, aynı yolu takip etmiş, hatta Tabî'nin yanında hadislerin yazıldığı büyük formalar teşekkül etmiştir ⁸.

Hadisleri yazma ve bir araya cem (tedvin) gayretleri, Emevî Halifesi Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/ 719)'in valilerine yazdığı emir-nâmeleriyle resmîyet kazanmıştır. İbn Şîhab ez-Zuhri (ö. 124/741)'nin, halifelerin isteğine uyarak yazdığı defterleri, Ömer b. Abdilaziz tarafından istinsah ettirilerek büyük İslam şehirlerine gönderilmiş ve muhafaza altına alınmıştır ⁹.

Daha sonraları bütün hadisleri toplamayı hedef alan müsnedler, musannefler vücuda gelmiştir. Onlardan istinsah (çoğaltma), iktibas (alıntı) suretiyle yazılanlardan günümüze kadar gelenler olduğu gibi, bazı eserlerin orijinalleri de gelmiştir. Günümüzde kütüphanelerde ki yazmalara yönelik ve onların asıl metinlerini ortaya çıkarma faaliyeti görülmektedir. Bunlar takdire şayan çalışmalardır. Bu vesile ile, Muhterem Muhammed Hamidullah'ın, Ebu Hüreyre (ö. 58/696)'nin Hammam b. Münebbih (ö. 138/755)'e yazdırdığı sahîfesinin orjinal metnini ortaya çıkarmasını şükranla yadederiz. Ayrıca Zeyd b. Ali (ö. 122/ 740) 'nin el-Mecmû'u'l-Fıkhî adlı eseri de elimizde mevcuttur.

Yemen'in muhaddisi Ma'mer b. Râşit (ö. 152/769)'in Camî, ve Medîne'nin büyük âlimi İmam Malik (ö. 179/795) 'in Muvatta'ının hem bir fıkıh hemde bir hadis mecmuası olarak bin yıldan beri istifadelerimizde bulunduğu bilinmektedir.

⁷ el-Buhâri, İlm. 11, İstanbul 1315 H.

⁸ el-Azemî, Muhammed Mustafa, Dirasâtün fi'l-Hadisi'n-Nebevi, 1, 92-112, Beyrut 1992.

⁹ el-Azemî, Muhammed Mustafa, Dirasetün fi' Hadisi'n-Nebevi, 1, 71-74 ; M. Accâc el-Hatip, el-Muhtasarü'l-Veciz fi Ulumu'l-Hadis, s. 76-78 , Beyrut 1987.

Sünnetle ilgili birinci asrın ikinci yarısında ve ikinci asırda telif edilen bazı eserlerin orjinallerinin bize kadar gelmesi, Goldziher ve diğer müsteşriklerin sünnetin üçüncü asırda yazıldığını iddia edip, ortaya sürdükleri görüşlerinin yanlış olduğunu açıkça göstermektedir.

Burada kısaca kaydedelim ki, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve Cemal, Sıffin savaşlarıyla meydana gelen siyasi mücadele, Haricilik ve Şia mezheplerinin doğmasına imkan vermiştir. Bu dönemde Şia, görüşlerini takviye için ilk olarak İslam tarihinde hadis uydurma faaliyetini başlatmıştır. Bunlarınkarşısına cerh ve tadil ilmi, sened ve metin tenkidinin esasları çıkarılmış ve tatbik edilmiştir. Şimdi elimizde hadis rivayeteden bütün âlimlerin şiretleri, cerh ve tadil ile ilgili büyük eserler bulunmaktadır.

C- HADİSLERİN HAYATA TATBİKİ

Hareket ve davranışları ve bircümle hayatı Kur'an'ın tatbikinden ibaret olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ın ifadesiyle "... Yüce ahlaka sahipti." (Kur'an, el-Kalem, 4) ; O, aynı zamanda insanlık için en güzel örnekti". Nitekim, "Resulullah da sizin için güzel bir numune-i imtisal vardır..." (Kur'an, al-Ahzab, 21) âyeti de bunu ifade etmektedir.

Darü's-Sünne adını alan Medine'de bir hayat tarzı haline gelen Hz. Peygamber'in davranışları, örnek alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber, Kur'an'ın hayata tatbikinin en güzel meyvelerini vermiştir.

İşte bu sebeble Medine'nin yetiştirdiği meşhur âlim İmam Malik, "Benim nazarımda Medine'nin tatbikatı ve âdeti meşhur sünnet mertebesinde dir." demiştir ¹⁰.

Yaşanarak bize kadar gelen nice İslami örf, âdet hatta ibadetler vardır ki, tarihin hiç bir döneminde kopukluğa uğramış değildir ¹¹.

¹⁰ Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (trc. Abdulkadir Şener), s. 97, Ankara 1979.

¹¹ Nitekim 1917 Bolşevik İnkılabında Ruslar, Ortaasya da tarihin bir benzerini görmediği zulümler, katliamlar yapmışlar, insanlardan 73 yıl mütemadiyen İslam fikrini söküüp atmak istemişlerse de, bunda muvaffak olamamışlardır.

Böylece de manevi mütevatir derecesine çıkan bu manevi miraslar, nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu İslami gelenek, İslami bir çok âdetin tezahürü, sünnetin yazılı metinlerinin yanında nesilleri birbirine bağlayan manevi bir harc olarak korunmuştur. Hatta bu bilgiler, ikinci asırda Hanefî müctehidleri tarafından kitaplara kaydedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- METİN TENKİDİ

Bu başlıkla hadis metinleri ve tenkidi kastedilmiştir.

Hadis, sonraları müradifi olarak kullanılan sünnet, Hz. Peygamber'e ait hertürlü haberlere denmiştir ¹². O, Resulullah'ın yaşadığı hayat tarzı ve bir bakıma Fatıha suresinde zikredilen sıratı müstakim, yani dosdoğru yoldur. Bu yol, İslam nimetine ve her çeşit ihsana müstehak olan Hz. Peygamber'in ve ashabının yolu olup, Hıristiyan ve Yahudi yoluna ve onların hayat tarzına muhalıfdir ¹³.

Tarihde Hz. Peygamber gibi hayatının bütün yönleri tafarruâtıyla belirlenip, nakledilen bir başka kimse görülmemiştir. O'ndan işitilen, nakledilen haberlerin esası Kur'an'dadır. Zira O'nun hayatı Allah'ın istediği hayat tarzı ve Kur'an'ın tatbikatından ibarettir. Hadisin, Hz. Peygamber'den suduru sırasında çoğunun yazıya geçirilmediği, hafızalarında tutacak kişilerin beşeri arızalarla, nısyanla malûl olduğu, hatta (Kur'an, Taha, 15) iftira ile karşılaşmış bulunduğu bilinmektedir.

Bu sebeble **metin tenkidi** (Nâkdü'l-Metin) yapılması, cerh ve tadil ilminin prensiplerine, vurularak metinlerinin ayıklanması, daha açık olarak sahih, zayıf ve mevzu olup olmadıklarının tesbit edilmesi gerekmektedir. Buna ayrı zamanda iç tenkid de denmektedir.

A-SÜNNET ve TENKİDİ :

Sünnet bir istilâh olarak, el-Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071)'den sonra gelenler tarafından, hadisle müteradif bir manada kullanılmıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber'e nisbet edilen her habere, sünnet denir ¹⁴.

¹²İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, XIII, 221-226.

¹³Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I, 133, İstanbul 1971.

¹⁴es-Suyuti, Tedribü'r-Râvi, I,42, Mısır 1966.

Sünnet, mahza hayır olarak indirilen Kur'an'ın yanında, onu açıklayan ve hüküm ortaya koyan dinin ikinci derecede kaynağı ve dinî hayatın bir tezahürüdür.

Sünnete ittiba etmek, sıratı müstakime girmekle ; muhalefet de gazaba uğrayan Yahudî, sapıklıkta devam eden Hıristiyanların yolunu takip etmekle gerçekleşir (Kur'an, el-Fatiha, 6,7).

Gerek Hz. Peygamber'e haset eden Ehl-i Kitap (Kur'an, el-Bakara, 109) ve atalarının yolundan gittiklerini söyleyen müşrikler (Kur'an, ez-Zuhuf, 22), gerekse de Hz. Peygamber'i kendisine vahty gelmeyen bir beşer olarak telakki eden maddeci ve müsteşrikler (Kur'an, el-Furkan, 7-8), sıratı müstakimın haricinde kalmışlardır.

Ümmetin vasat ölçüsünü (Kur'an, el-Bakara, 43) kaybedip, ifrat ve tefride sapan, batıl tevile meyleden (Kur'an, Al-i İmran, 7), Ehl-i bidat ve hak'dan uzak kalanlar da aydınlık yolunun dışına çıkmışlardır.

İnsanlara Kur'an'ı ve hikmeti yani sünneti öğreten Hz. Peygamber, beşer olma özelliğinin gereği yemiş, içmiş, beşer olarak yaşamış, evlenmiş hasta olmuş ve sıhhat bulmuştur¹⁵. Ruhani yönüyle de vahye mazhar olmuş, vahyin eseri olan Kur'an-ı Kerim'in bir tefsiri ve beyanı olan sünneti, her iki vasfın tecellisi olarak ortaya koymuştur. Ancak İslam'ın birinci derecede kaynağı olan Kur'an, ilk nazil olan âyetiyle birlikte yazılıp ezberlendiği halde, sünnetin yazılması ilk dönemlerde bazı durumlardan dolayı mahzurlu görülmüştür. Zira ilk ve yeni müslümanlardan bazılarının Kur'an-ı Kerim'in özelliklerini idrak edememeleri, aynı sahifeye yazılan hadisler karışmalarına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber "Benden bir şey yazmayınız, kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu silsin ..." (Müslim, Zühd, 72) buyurmuştu. Bilahare bu karışma ihtimali kalkınca, Hz. Peygamber yazmaya müsaade etmişti (Ebu Davud, İlim, 3) ¹⁶.

¹⁵ Çakan, İsmail Lütfi, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, s. 113-125, İstanbul 1989.

¹⁶ Bundan dolayı el-Buhâri, yazdığı ilk ,sırf sahih hadislerden müteşekkil eserine " el-Cami'u's-Sahih el-Muhtasar mın Umurı Resulillahî ve

İslam ümmeti, Hz. Peygamberin getirdiği her çeşit ilahi ahkâmı, fıkhi haberleri, nasih ve mensuhu, muhkem ve müteşâbihî, sünnetinden olan söz ve fiillerini, uyku ve uyanık halindeki davranışlarını, giyim ve kuşamını bilcümle bütün hayat tarzını tesbit etmişlerdir ¹⁷.

Ona nisbet edilen bu haberlerle ilgili çalışmalar, günümüze kadar iki kısıma ayrılarak gelmiştir. Bunlardan hadis lafızlarının muhafaza ve naklinde hata edilmemesi ¹⁸, tedvin, tasnif, tahrir gibi çalışmalar birinci kısmını ¹⁹; rivayetlerin hakikatı, şartları, çeşitleri, ifade ettikleri ahkâm, râvilerin halleri, şartları, metinlerinin kısımları ile ilgili şeyler ²⁰, metinlerinin izahı ve benzeri meseleler de ikinci kısmını meydana getirmiştir ²¹.

Bizim bu çalışmamız, mezkur ikinci kısmın içinde yer alıp cerh ve tadil ilmiyle ilgilidir.

Mevzumuz ad olarak verdiğimiz **metin tenkid** terkiibinde yer alan tenkid kelimesi, dilimizde, genelde kusur ortaya koyma manasına gelmektedir ²². Ancak biz tenkid kelimesiyle nakd ve intikad manalarını kastedtiğimizi daha önce belirtmiştik. Buna göre tenkid, iyiyi kötüden ayırt etmek demektir. Nakd manasında kullandığımız tenkid kelimesinin hadis istilâhındaki manası "Adil, sika, hafız ve mutkin râvilerle gafil, vehim sahibi, yalancı, yalan hadis nakleden râvileri ayırt etmek ve bunlardan makbul hadis rivayet edenlere **adil**; reddi gerekli hadisleri rivayet edenlere de **cerh** hükmünü vermektir" şeklindedir ²³. Yalan hadis nakledenleri ayırt etmek, yani metnin sahih ve sakimini seçmek, metin tenkidinin

Eyyamihî" ismini vermiştir (el-Aynî, Umde, I, 5, Beyrut, tsz.).

¹⁷ el-Hatip, el-Bağdâdî, Kitabü'l-Kifâye, s. 34-35, Mısır 1972 .

¹⁸ M. Accac, el-Hatip, el-Muhtasarü'l-Veciz fi Ulumü'l-Hadis , s. 7 .

¹⁹ el-Hulî, M. Abdulaziz, Miftahü's-Sünne, s. 5-6 , Beyrut 1983 .

²⁰ M. Accac, el-Hatip, el-Muhtasarü'l-Veciz fi Ulumü'l-Hadis , s. 7-8 .

²¹ el-Hatip el-Bağdâdî, Kitabü'l-Kifâye, s. 34-35 .

²² Doğan, Mehmet , Büyük Türkçe Sözlük, s. 969 , Ankara 1981.

²³ İbn Ebî Hâtim , Takdimetü'l-Marife li Kitabi'l-Cerhi ve't-Ta'dil, s. 5-6, Beyrut 1952 .

konusu olmaktadır.

Buna göre, metin tenkidi sözüyle kısaca, **kesin ilim ifade eden dinî nasrlara, bedîhi aklın prensiplerine ve müsbet ilmin kanunlarına aykırı düşen haberleri ayırdetmek ve mevzu(uydurma) olanlarını bildirmek**, kastedilir. Fakat henüz ilmin kesin bir neticeye ulaşmadığı bazı hususlarla bağdaşır görünmeyen hadisleri de, hemen mevzu saymak doğru değildir ²⁴.

Diğer taraftan çalışmamızın ikinci bölümü olan **Müşkil Hadisler** terkiibinin de sahih ve sakimlik açısından bir tarifini burada vererek, tafsilatı ikinci bölüme bırakacağız.

Bilindiği üzere hadislerin edebî sanatlara sahip olmaları, sahih olduklarını gösteren birer emaredir. Müşkil hadisler ise, **"Mevzu olma alâmeti sayılan lafız ve mâna yönünden bozukluğu ve zayıflığı olan hadisler "** dir ²⁵.

Eğer râvi bozuk lafız Hz. Peygamber'e nisbet etmezse, bozuk ve zayıf ifade tarzları mevzuluk alâmeti sayılmaz. Zira ilk zamanlarda manen rivayete izin verildiğinden, fasih olmayan lafızların hadis metinlerine karıştığı bilinmektedir ²⁶.

Mananın kapalılığına, gizli olup zor anlaşılmasına gelince bu kapalılık (işkal) tefsir, tevil ve benzeri işkâli gideren metodlarla kaldırılabilir, garip manaların garabeti giderilebilirse, o hadisin mevzu olduğuna hükmedilmez ²⁷.

Doğruyu eğriden, sahihi sakimden ayırdetmek için İslâm ulemâsı çeşitli orjinal ayıklama metodları edinmişlerdir²⁸. Bu metodlar başlıca cerh-ta'dil kaideleri, dinî deliller, kesin ilim ifade

²⁴ Kandemir- Yaşar, Mevzu Hadisler , s. 118 , Ankara 1975 .

²⁵ M. Accac , el-Hatip, el-Muhtasaru'l-Veciz fi Ulumi'l-Hadis , s. 270 .

²⁶ İbn Arrâk , Tenzihü's-Şeri'a , s. 7, Mısır, tsz.

²⁷ Çakan , İsmail Lütî , Hadislerde Görülen İhtilaflar , s. 69-72 ; İbn Melek , Şerhu'l-Menâr , s. 104, İskanbul , ofset .

²⁸ Hatipoğlu, Mehmet Sait, Hz.Aişe'nin Hadis Tenkidciliği, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Cum. 50. yılı, c. XIX, ayrı basım Ankara 1973.

eden akli veriler ve diğeri bir takım esaslardır²⁹. Cerh ve ta'dil ilmi sayesinde hadis rivâyet eden kişilerin sika(güvenilir) olup olmadıkları tesbit edilmiştir. Cerh edilen râvi sebebiyle bazen hadisin tümü zayıf sayılmış ise de, uygulama da her zaman senedin zayıflığının metnin zayıflığını gerektirmesi mutlak manada bir kâide telakki edilmemiştir. Nitekim İbn Salâh, "Zayıf senedli bir hadis gördüğün zaman, bu hadis bu senedle zayıftır demelisin; yoksa metni de mutlaka zayıftır demen doğru değildir. Zira o metnin başka bir sahih senedle nakledilmiş olabilmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla da ikinci senedle hadis sahih olarak alınabilir." demiştir³⁰. Seneddeki râvinin fâsık, günahkar olması, hafızasının bozukluğu hadisin mevzu olmasını gerektirmezse de, Resullullah'a bir şeyi uydurup nisbet etmesi hadisin mevzu olduğunu ve reddini gerektirir³¹.

İslâm ulemâsı, senedin incelenmesine ağırlık vermekle beraber, metnin araştırılmasını da ihmal etmemiştir. Meselâ, sahih hadisin şartlarından birisi de hadis metninin "şaz" olmamasıdır, denmiştir. **Şaz** : sika bir râvinin yine kendisi gibi sika râvilere muhalif olarak rivâyet ettiği hadis, denektir. Muhâlefet veya muvâfakat ancak mezkur râvilerin metinlerini mukayese etmekle bilinebilir³². Bu mukayese de metin tenkidinden başka bir şey değildir. Ayrıca Hadis usulü kitaplarında yer alan muallel, müdrec, maklup, muzdarip hadislerin zayıflıkları çok kere metinlerinden dolayı hasil olmuştur. Bazı müsteşriklerin, müslümanlar metin tenkidine yer vermemiştir, şeklindeki sözlerinin asılsız olduğu böylece de anlaşılmış olmaktadır³³.

Senedin sahihliği, cerh-tadil ilmi muvâcehesinde tesbit edildiği gibi, metnin sahihliği de metin tenkidi prensipleri ölçülerine vurularak tesbit edilebilir.

Biz bu ölçüleri başlıca ilmi ölçü, pratik ölçü olmak üzere iki kısma ayırdık. Ele alınan bir hadis metni, eğer akıl ve onun grubunda

²⁹ el-Kâsimî, Kavâidü't-Tahdis, s. 92-93, Halep 1966.

³⁰ İbnu's-Salâh, Ulumu'l-Hadis, s. 92-93, Halep 1966.

³¹ el-Hatip el-Bağdâdî, el-Kifaye, s. 190.

³² el-Azemî, Muhammet M., Menhecû'n-Nakd s. 83.

³³ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar s.252-256.

mütâlaa edilen verilere muhalif görülüyorsa, o metni mezkûr ölçülere göre değerlendirmek gerekir. Bu muameleyi mevzu eden bir tarifte Metin Tenkidi; "Akıl prensipleri, ilgili yerlerde tarih, coğrafya ve müsbet ilimlerin katde ve verileri ölçüsüne vurulması..." şeklinde tarif edilir³⁴. İşte bu tenkidle de hadisin sahih ve mevzu olması tesbit edilmiş olur. Bu arada hadisin kapalılığını temin eden hususlar varsa izah edilerek mevzu olma ihtimali giderilmiş olur.

Eğer hadisin metni hadis usulü kaidelerine muhalif bulunuyorsa, bu açıdan yapılan tenkid amelîyesi şöyle tarif edilir : "Tenkid, sahih hadisi zayıfından ayırmak, râvilerle cerh ve tadil hükmünü vermektir " ³⁵. Bu ölçü sebebiyle de işkalin çözümlerine tabi tutulan hadislerden vaz' ihtimali kaldırılmış olur.

B- TENKİD AÇISINDAN HADİS ÇEŞİTLERİ :

Hadisler çeşitli şartlar muvacehesinde ilmi tenkide tabi tutulmuş ve başlıca dört kısma ayrılmıştır. Tenkidle ilgili bu kısımların dört olması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nisbetlerinin kuvvetliliği ve zayıflığı itibarıyledir.

Sahih Hadisler :

Hadis nakleden râviler zincirindeki kişilerin sıkı (âdil ve zâbit) oldukları ve birbirlerinden ilim alışverişinde buldukları bilinir, metinleri diğer sahih hadis metinlerine muvafık düşer ve başka bir açık veya gizli kusurları bulunmazsa, böyle hadislere sahih hadis denmektedir³⁶. Sahih ve zayıf hadisler karışık olarak aynı mecmualarda bulunduğu gibi, sırf sahih hadisleri ihtiva eden hadis mecmuaları da yazılmıştır. el-Buhârî ve Müslim'in sahihleri ikinci şikkun yani sırf sahih hadisleri ihtiva eden eserlerin misalidirler.

Hasen Hadisler :

Yukarıda zikredilen râvilerle ilgili şartlardan râvinin zabtında

³⁴ Karaman, Hayrettin, Hadis Usulü, s. 82, İstanbul, 1976.

³⁵ el-Azemî, Muhammet M., Menhecû'n-Nakd s. 5.

³⁶ el-Cezâirî, Tevcihü'n-Nazar, s. 69.

yani hafıza gücünde ve sahifesini korumasında, bir noksanlık (unutkanlık, vehim ve karıştırma gibi şeyler) olursa böyle râvilerin hadislerine hasen denir ³⁷. Hasen hadisler, sahîh hadis gibi hüküm koyarlar. Bu tür hadisler, diğer farklı sıhhat derecesine sahip mecmualarda, mesela Ebu Davut'un Sünen'inde bulunmaktadır.

Zayıf Hadisler :

Sahîh ve hasen hadislerin şartlarında meydana gelen bir noksanlık, hadislerin Hz. Peygamber'e nisbetinde bir zayıflık vücuda getirmekte ve böyle hadislere zayıf hadis denmektedir. Sened sebebiyle hadisler zayıf sayıldığı gibi, bazı kusurlar müvacehesinde zayıf metinler de ortaya çıkmıştır. Hatta sadece zayıf râvî ve metinleri ihtiva eden hadis mecmuaları da yazılmıştır ³⁸.

Mevzu Hadisler :

Hz. Peygamberin ümmeti üzerindeki büyük etkisini gören bir taraftan iyi niyetli olmasına rağmen gafil bir çok insan, diğer taraftan da kötü niyetli ve İslamı yıkmak isteyen bazı insanlar, O'nun adına sözler söylemişler ve haberler nakletmişlerdir. Bu haberlere mevzu yani uydurma, iftira edilmiş hadisler denmiştir. Bu tür haberler ve bu haberleri çıkaranlar tarih boyunca takip edilmiş, tesbit edilmiş, sadece bunlara yer veren mecmualar telif edilmiş, bunları uyduran insanlar cezalandırılmış, onların biyografilerini anlatan eserler yazılmış ve bunlar günümüze kadar gelmiştir ³⁹.

Biz burada bütün uydurma hadislerle ilgili ayırdedici ölçüleri kısa bir şekilde ifade etmeye çalışacağız .

C-TENKİDDE İTİDAL :

İtidal ve vasat halinde bulunmak İslam ümmetinin fârik vasıflarındandır. Hadislerin ayırdedilmesinde en önemli usul, râvilere

³⁷ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar , s. 145-147.

³⁸ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar, s. 293.

³⁹M. Accâc, el-Hatip, el-Muhtasarul-Veciz fi Ulumi'l-Hadis, s. 273-275 ; Ayrıca bkz. Kandemir, Yaşar , Mevzu Hadisler.

güvenmek için onları cerh ve tadil kaidelerine göre değerlendirmek yani onları tenkide tabi tutmaktır.

Cerh kelimesi, sözlükte yaralamak anlamına gelir. O, bir istilâh olarak : "Hafız ve mütehasıs bir hadis bilgîninin günahkarlık, tedlis, yalancılık gibi bazı sebeblerle bir râvinin rivayetini reddetmesidir" şeklinde tarif olunmaktadır.

Ta'dil, tezkîye etmek manasına gelen bir kelime olup hadis usulünde : "Bir râviyi rivayeti kabul olunacak şekilde vasıflandırmak" manasına gelmektedir.

Hadislerin râvileri ile ilgili olarak doğup gelişen cerh ve ta'dil ilmi, hicri ikinci asrın sonlarına doğru kendine has müstakîl eserlere kavuşmuş ve bunların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir ⁴⁰.

Cerh ve ta'dil, râvilerle ilgili bir istilâh olduğu gibi ; Tenkid de, metinlerin ayırdedilmesi manasında bir istilâh olmuştur. Buna göre metin tenkidi diğer bir ifade ile iç tenkid : "Hadis metninin akıl, tarih, coğrafya, ve tabii ilimlerin verilerine ve kaidelerine göre incelenmesi, her birinin değer hükmüne bağlanması" demektir ⁴¹.

Râvilerin sıkı olup olmadıklarını belirli metodlarla inceleyen kimseler, aynı seviyede ve aynı tutumda değildir. Önceleri ez-Zehebî (ö.748/1347) bilâhère Leknevî (ö.1304 / 1888), titizlik bakımından bunları üç kısma ayırmışlardır :

1- Cerhetmede aşırı giden ve iki, üç hatadan dolayı râviyi reddedenler :

Bunlar bir kimsenin sıkı olduğunu söylerlerse, derhal kabul edilmelidir. Kınadıkları râviler hakkında acele etmemek ve bunlara uyararak o râviyi kınayan başka bir kimse varsa, işte o zaman râviyi dolayısıyla hadisi zayıf saymak lazımdır. Eğer başkaları bahis mevzuu olan râviyi iyi göstermişlerse, birincilerin sebep göstermeden yaptıkları cerhlerine itibar edilmemelidir. Ebu Hâtim, İbn Ebi Hâtim, en-Nesâî .

⁴⁰ Leknevî, er-Ref'u ve't-Tekmil , s. 181-193, Halep 1968.

⁴¹ Çakan, İsmail Lütfî, Anahatlarıyla Hadis , s. 72, İstanbul 1981.

Şu'be, İbnu'l-Kattân ve İbn Ma'in bu kısma girmektedir.

2- Bilhassa cerh konusunda müsamahalı olanlar :

Bunlar, durumu mestur olan râvileri tadil ederler. et-Tirmizî, el-Hakim, el-Bezzâr, et-Tabarânî, et-Tahâvî, ve İbn Hazm bu kısmın ilim erbabından sayılır.

3- Tam manasıyla inceleyen, fakat aşırı derecede titizlik göstermeyen mutedil münekkîdler :

Ahmet b Hanbel, ed-Dârekutnî ve İbn Adıyy gibi ilim ehli de bu sınıfa girmektedir. ⁴²

Diğer taraftan bazı kişiler, râvilerin durumunu inceledikten sonra metnin durumu ile ilgili herhangi bir şey söylememişlerdir. Ancak İbnu'l-Cevzi (597/1200)'nin Kitabü'l-Mevzuat'ına baktığımızda; onun kusurlu bulduğu bir metni ele aldığı, daha sonra senedin kusurunu söyleyip, metin içinde münker diyerek, daha toplu bir ifade kullandığını görürüz ⁴³.

İlim ehli, aşırı giden müelliflerin sözlerini, kararlarını araştırmadan hemen kabul etmemek gerekir, derler ⁴⁴.

Evla ve ihtiyatlı olan yolun, metin tenkidi yaparken acele etmemenin ve izah edeceğimiz ölçülerle iyice araştırma yapmanın gerekli olduğu şeklindedir.

⁴² el-Cezâlî Tahtır Tevcihün'-Nazar s.116-117

⁴³ el-Ma'lemî, Abdurrahman, el-Envâru'l-Kâşife, s. 263, Kahire 1378 ; ; Leknevi., er-Raf'u ve't-Tekmil, s. 181-193.

⁴⁴ Leknevi, er-Raf'u ve't-Tekmil, s. 194-200.

II-TENKİDDE ÖLÇÜ

A-İLMİ ÖLÇÜLER :

1- DİNİ NASLAR :

a-Kur'an-ı Kerim ve Sahih Sünnet :

Kur'an-ı Kerim'in sübutu, Allah'ın kelamı olduğu kesin ise de bir hüküm ortaya koyabilmesi bazen açıktır, ifade ettiği ilim kesindir ; bazen de bazı müşkil ve müteşâbih âyetlerde olduğu gibi açık değil zannıdır ve ifade ettiği ahkâm da kesin değil ihtimal etmektedir. Bu sebeble bir hadisi, Kur'an'ı Kerim'le karşılaştırırken, Kur'an nassında ki bu durumu bilmek lazımdır.

Kur'an-ı Kerim'le karşılaştırılan hadisler için başlıca iki durum ortaya çıkar. Şayet âyet açık ise, aynı manadaki hadis onu tekid; mücmel ise beyan eder⁴⁵. Üçüncü şık ise yeni bir ahkâm getirmesidir. Bu hususta da ihtilaf edilmiştir.

Kur'an'la taaruz eden sünnet için **Muhtelifü'l-Hadis** prensipleri tatbik edilmelidir. Bu durum da Kur'an-ı Kerim'in tercih edildiğini söyleyenler olduğu gibi, bunun aksini söyleyenler de vardır. Şafîiler, sünnetin Kur'an-ı neshedemeyeceğini söylemişlerse de; Hanefiler, meşhur sünnetin âyetle taaruzu halinde başka bir durum yoksa, sünnetin âyeti neshedeceğine hükmetmişler ve buna "Vârise vastıyyet yoktur" meşhur hadisini misal vermişlerdir. Hadisin vurud zamanında vârislerin mirasla ilgili hakları âyetlerle ortaya konduğundan, hadisin buradaki neshi meseleye açıklık getirmekten ibarettir⁴⁶.

Diğer taraftan âyet ve hadislerde müteşâbih kelimeler ve ifadeler varsa, o zamanda **Müşkilü'l-Kur'an** ve **Müşkilü'l-Hadis** prensipleri tatbik edilmelidir. Yani âyet ve hadisin müşkil kelimeleri tefsir ve tevîl edilmeli, lügat manalarına bakarak, siyak ve sibâkı gözönünde bulundurulularak manalandırılmalıdır. Eğer bunlar haberi sıfatlarla ilgili ise Tevhidi Bâri'ye muvafık manalarla izah edilmelidir. Ayrıca bu

⁴⁵ eş-Şafîi, er-Risale s. 51-52. Mısır 1969.

⁴⁶ İbn Kuteybe, Tevîlü Muhtelifü'l-Hadis s. 193-194. Beyrut 1973.

konuyu ileride tekrar ele alacağız. Ayet ve hadislerin taaruzu ile ilgili kaynaklarda yer alan bir misali burada zikretmenin faydalı olacağı kanatindeyiz. Dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu beyan eden hadisi (Aliyyulkâri, Mevzuât, s.114), "... De ki kıyametin ilmi yalnız Rabbimin katındadır." (Kur'an, el-A'raf, 187) âyetine muhalif olduğu için sahih telakki edilmemiştir.

Bir hadisin Kur'an-ı Kerim'e muhalif düşmesi halinde, o hadisin tyi bir tevili yapılamazsa, tevakkuf etmeli yani durumu belli oluncaya kadar beklenmeli, inkar yoluna gidilmemelidir ⁴⁷.

1-Hadislerin Kur'an ile Münasebetleri ve Doğruluklarının tesbiti:

Hadis metinlerinin doğruluğunu tesbit için onları başlıca Kur'an-ı Kerim'e, akli selime ve bunlara katılıp kesin ilim ifade eden esaslarla karşılaştırmak gerekir. Bu karşılaştırma iki şekilde yapılabilir: Birincisi, sünnetin Kur'an'a muhalif düşmesi şeklindedir. Bu durum telif, tercih ve nesh yapılarak bir çözüme kavuşturulursa, sünnet Kur'an'a dayanmış ve doğruluğu tesbit edilmiş olur. Bunların hiçbirinin yapılması normal olarak gerçekleşmezse, bu durum hadisin mevzu olmasının bir alâmeti sayılır.

İkincisi, sünnetin Kur'an-ı beyan etmesidir. Bu durumda da sünnet Kur'an'a dayanmış olur. Şimdi bu iki durumu biraz daha ayrıntılı olarak izah etmeye çalışalım.

a-Hadislerin Ayetlere Muhalif Düşme Meselesi :

Sünnet, Allah'ın kitabını açıklayan en büyük ve orjinal bir tefsirdir. Kitabullahı tefsir ettiği gibi, takviye de etmiş, onun gibi emirler ve nehiyeler getirmiştir. Böylece de Kitabullahın bir tamamlayıcısı olmuştur. ⁴⁸.

⁴⁷el-Kardâvi, Sünneti Anlamada Yeni Yöntem (trc. Bünyamin Erul), s. 109, İstanbul 1991.

⁴⁸eş-Şafil, er-Risâle, s. 104.

Sünnet konusunda İslam ümmeti başlıca iki kısma ayrılmıştır : Bunlardan Bid'at Ehli, peşin görüşlere sahip olarak, prensiplerine uymayan âyetleri tevil, hadisleri inkar etmişlerdir. Böylece de İslamın temel bir kaynağı yok edilmiş olmaktadır. Ancak Bid'at Ehli'nden bazıları, bir takım ağır şartlarla bazı hadisleri kabul etmişlerdir. Mesela Câhız (ö.255/868), bir hadisin kabul addedilmesi için dört kişi tarafından rivâyet edilmesinin şart olduğunu söylemiştir ⁴⁹. Şi'a'nın bir çoğu da hadisin makbul sayılması için onun Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in tarikinden gelmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdir ⁵⁰.

Ehli sünnet ulemâsı ise , âyetlere muhalif düşen sahih hadisler için çözüm olarak önce telif ve cem yapılmasını, tabii olarak yapılamazsa, tercih ve nesh ediltip edilemeyeceğini araştırırlar. Bunların hiçbiri yapılmaması halinde dahi, sahih hadisleri inkar yoluna gitmemişler ve bu durumdaki hadisleri reddetmeyip, tevakkuf etmişlerdir ⁵¹.

Bazı kişiler de hadisin âyetle taaruz edeceğini söylemiş ve, "...Eğer bir hadis Kur'an'a muhalif düşerse, onu ben dememişimdir."⁵² sözleriyle işbat etmek istemişlerdir. Ancak bu hadisin, zayıf hatta mevzu olduğu bilinmektedir⁵³ Bununla beraber, "Size iki şey bıraktım (Kur'an ve sünnet), onlara sarıldıkça sapıtmazsınız..."⁵⁴ hadisi, Kur'an ile sünnet arasında taaruz olmadığını, zâhiren vaki olanın da bir tevilinin, izahının yapılabileceğini ifade etmektedir.

Ayetlerle hadisler arasında ihtilaf prensipleri tatbik edildiği gibi, hadislerin arasında da aynı kaideler tatbik edilir. Ayrıca bunun için iyi bir araştırma yapmak, sonra da karar vermek gerekmektedir ⁵⁵.

⁴⁹ Koçkuzu, Ali Osman, Rivâyet İlimlerinde Haberi Vâhit, s. 200, Ankara 1980.

⁵⁰ Koçkuzu, Ali Osman, Rivâyet İlimlerinde Haberi Vahit, s. 210.

⁵¹ Tâhir b. Salih, el-Cezâiri, Tevcih'ü'n-Nazar , s. 235.

⁵² eş-Şâfi er-Risâle, s. 104.

⁵³ el-Aclûni, Keşfu'l Hafâ 1., s.86.

⁵⁴ İbn Mâce, M ukadime, , 4 (hadis no. 5).

⁵⁵ el-Kardâvi, Sünneti Anlamada Yöntem, s. 109.

Diğer taraftan müteahhirin ulemâya göre, hadisle müteradif olan sünnetin sahih olmayanını olanlardan ayırmak için, akül ve muhkem âyetler birer ölçü olarak kabul edilmiştir. Ancak bu ölçü her doğru ve makul görünenlerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu ortaya koymaz.

Aslında sünnet üçe ayrılır :

- 1-Sihhati bilinenler ,
- 2-Fesadı bilinenler ,
- 3-Nasıl olduğu bilimeyenler .

Bu şekildeki taksimatta fesadı bilinenlerin akla, mütevatir sünnete ve icmaya muhalif oldukları malumdur. Bu, fesadı bilinenler için bir ölçüdür. Geriye kalan iki kısım için, usul kaidelerinin dışında kendilerini tanıtan bir ölçü yoktur. Usulü'l-Hadis'in yanında, hadisin, Kur'an-ı beyan etmesi de karşımıza ikinci tanıtıcı bir delil olarak çıkmaktadır.

b-Hadislerin Ayetleri Beyan Etmesi :

Bu konuya önce beyanın tarifiyle başlamak gerekir. Beyan, "Manayı kapalı kılan şeyden kurtarmak ve muhataba onu izah edip, yol göstermektir"⁵⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Hz.Peygamber, nâzil olan âyetleri bizzat kendisi açıklamıştır. Esasen Hz.Peygamber'in bir vazifesi de budur ⁵⁷.

Sünnetin Kur'an-ı açıklaması, Hz.Peygamber'in sözleriyle olduğu gibi fiilleriyle de olur. Mesela, Cebrail'in iki gün Hz. Peygamber'e namaz kıldırmasıyla, fiilen namaz vakitlerini beyan etmiştir. Hz. Peygamber de, "Benim kıldığım gibi kılın"⁵⁸ demiş ve namazın rekat sayılarını, kılınış şeklini fiilleri ile beyan etmiştir.

⁵⁶ es-Sarahsi, Usulü's-Serahsi , II , 26. Beyrut 1973.

⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, Nahl , 44 .

⁵⁸ el-Buhari, el-Ezan 18 ,(1,155)

Hadisin âyeti beyan etmesinin bir çok çeşidi vardır. Kısaca onları izah edelim :

1-Mücmeli açıklar :

Bakara suresinin 196 'ncı âyetinde mevzu edilen "...başından eziyeti bulunursa..." âyetini, "İhramlı iken şahsı bitler istila ederse..."⁵⁹ hadisi açıklamıştır. Yani başta olan eziyet, onun bitlenmesidir.

2-Gaybden haber veren bir çok âyetin haberini sünnet açıklar :

Nitekim bir çok hadiste geçmiş ve geleceğe ait bilgiler verilmiştir. Mesela kıyametin küçük ve büyük alâmetleriyle ilgili bir çok hadis, aynı konuyu işleyen âyetlere açıklık getirmiştir.

3-Umumi mana ifade edenleri tahsis eder :

Nitekim "Size meyte, kan, domuz eti... haram kılındı."⁶⁰ âyetindeki meyte'den "...balık ile çekirgenin..."⁶¹ istisna edilmesi hadis ile yapılmıştır.

4-Mutlakı takyid eder :

"... Fatıhasız namaz noksandır."⁶² hadisi, "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz"⁶³ âyetini takyit etmiştir. Yani Fatıha, âyetten istisna edilip, okunulması vacip telakkî edilmiştir.

5-Müşkil âyetleri izah eden hadisler :

Bir âyette "Hepiniz cehenneme mutlaka uğrayacaksınız ..." ⁶⁴

⁵⁹Yıldırım, Suat, Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, 205-268; el-Buhari et-Tefsir 12; (V,158).

⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, el-Maide , 3 .

⁶¹İbn Mâce , el-Et'ime , 31 (II , 1102 , hadis no. 3341) .

⁶² Müslim, es-Salât , 34 (I , 295 , hadis no.394) .

⁶³ Kur'an-ı Kerim , el-Müzzemmil , 20.

buyrulur. Buradaki mana kapalılığı, Câbir (r.a.)'ın rivayet ettiği "...Mümin cehenneme uğrar, ama ona serin ve selametli olur. Tıpkı İbrahim (a.s.) 'a serin olduğu gibi" hadistyle açıklanmış olur ⁶⁵.

6-Müphem beyan etmesi :

" İyî iş, güzel amel yapanlara en güzel iylik, bir de ziyade vardır..."⁶⁶ âyetindeki müphem olan **ziyade** kelimesini "Rahmanın yüzüne bakmaktır" manasındaki hadisler izah etmiştir⁶⁷.

7-Hadis Kur'an ayetlerini nesh, tefsir ve takrir eder.

Bunların her biri bir beyandır .

Beyanın bir çok çeşidi vardır. Burada sadece ismini vermekle yetineceğiz. Bunlardan İstisna' ya, Beyanü't-Tağyir ; şartla ta'lik edilene Beyanü't-Tebdil ; kelimenin vaz'ının dışındaki bir şeyle, mesela konuşmacının hali gibi şeylerle yapılan beyâna da, Beyanü'd-Darure denir⁶⁸. Bütün bu beyânlar, beyan edilen Kur'an'ın gerek konu birliği gerekse ifade tarzının benzerliği ve diğer emâre hatta delillerle Kur'an âyetlerinin hadisin doğruluğuna şahit ve birer delil olacağını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile Kur'an ile hadise istihsad edilmektedir ve bu aynı zamanda bir metin tenkidi olmaktadır.

Hadislerin Kur'an-ı beyân durumu, müslümanları Kur'an'la devamlı bir münasebet kurmaya yöneltmekte, söylenen sözlerin ve verilen hükümlerin mutlaka bir delile dayanması icap ettiğini bildirmektedir. Böylece de Hz. Peygamber'in işlediği her şeyin, Kur'an'dan bir esasa dayandığını ve Kur'an esaslarının açıklayıcısı olduğunu öğrenmiş oluruz . Bu mesele bir iddia değil bazılarına göre, hatta her hadisin bir âyete râci olduğunu ileri sürenlere göre umumi bir kaidedir. İmam eş-Şafî, "Resullullah bütün hükümleri Kur'an'dan

⁶⁴ Kur'an-ı Kerim , Meryem , 72 .

⁶⁵ es-Saâti, Abdurrahman, el-Fethu'r-Rabbâni, XVIII, 209.Beyrut,t.sız.

⁶⁶ et-Tirmizi, et-Tefsir , 11 (V , 286 , hadis no. 3105).

⁶⁷ İbn Kesir, Tefsirü'l-Kur'ani'l -Azim, III , 498.

⁶⁸ es-Sarahsi , Usulü's-Serahsi, II, 26-53.

fehmetmiştir" diyerek bunu bir esas yapmıştır ⁶⁹.

eş-Şâtîbî, Kur'an'ın sünneti göstermesinin prensiplerini yedi madde halinde özetlemiştir :

1-Umumi Delâlet: Nitekim "...Allah'a ve Resulüne itaat edin..."⁷⁰ âyeti, hadislere ittiba etmeyi gerekli kılmaktadır.

2-Namaz, oruç, zekat, hac ve diğer fikhî bablarda yer alan hadislerin bu konulardaki âyetleri beyân etmesi,

3-Kur'an'ın maslahatı celp, mefsedeti de def prensibinin hadislerde de görülmesi, diğer bir ifade ile sünnette yer alan bu esasların onun doğruluğunu göstermesi,

4-İki şey arasında yani helal ile haram arasında yer alıp, Peygamber'in açıklaması ve ulemânın icthadı ile bir tarafa katılmasının da da, sünnetin doğruluğunu gösteren bir emâre vardır,

5-Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bir asla kıyas etmesi,

6-Kur'an'ın müteferrik delillerinin ifade ettiği hükümün, hadis tarafından bir kaide şeklinde takdim edilmesi. Mesela "Zarar ve mukabele bizzarar yoktur" hadisi, zulmü nefyeden âyetlerin bir neticesidir (bkz . Bakara, 231, 233 ; Talak, 6).

7-Kur'an'daki mücmel âyetleri hadislerin, ayrıntılı olarak izah etmesi.⁷¹

eş-Şâtîbî, bu maddeler hakkında bir çok misaller vermiştir ⁷². "Peygamberimizin Kur'an Tefsiri" adlı kitabında Suat Yıldırım, bu konularda daha başka kaynaklardan da istifade ederek çeşitli misaller getirmiş ve faydalı bilgiler vermiştir.

⁶⁹ Yıldırım , Suat , Peygamberimizin Kur'an Tefsiri , s. 97 .

⁷⁰ Kur'an-ı Kerim , en-Nisa , 59 .

⁷¹ eş-Şâtîbî, el-Muvafakat IV,18,III,289-296.

⁷² eş-Şâtîbî, el-Muvafakat, IV, 19-23 ; Yıldırım , Suat Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, s. 102-106 .

Diğer taraftan sünnetin, Kur'an'a rücuunun şart olmadığını söyleyenler de vardır. Bunların delilleri de dört madde halinde hülasa edilebilir:

1-Allah Teâla bir çok âyetinde Peygamberine uyulmasını emretmektedir (Nisâ, 59 ; Maide 92 ; Haşr 7). Bu durum, Peygamber'in emrinin Allah'ın emrinden farklı bir şey olabiliceğine işaret etmektedir.

2-Sünneti bırakıp sadece âyetlere uyacağını söyleyenlerin geleceğini ve onların kınandığını beyan eden hadisler de , sünnetin müstakil olduğunu gösterir.⁷³

3-Sünnette olduğu halde Kur'an'da olmayan bazı hükümler vardır. Kadının halası ve teyzesinin üstüne nikahlanmamasını bildiren hadisler gibi.

4-Kalplerinde eğrilik olanlar müteşâbih âyetlere sarılıp, kendi görüşlerine uygun manalar çıkarmışlardır. Hz. Ömer, böylelerine karşı hadislerle istidlal edip , mücadele etmek gerekir ⁷⁴ demiştir.

Kısmen hadislerin Kur'an'a râci olduğunu beyan eden mutedil görüş de vardır.

Bu son iki görüşde Kur'an'la, sünnetin sıhhatine istişhad etmenin doğru olacağını gösterir. Zira bu iki görüşte de, sünnetin beyan etme yönleri inkar edilmemektedir. Ayrıca bunlarda da sünnetin Kur'an'dan farklı hükümler getirdiği mevzu edilmektedir. Aralarında taaruz yoksa , bunların görüşleri birinci görüşle birleşmiş olur . Ziyade varsa o da bir beyandır. Nesh varsa, o da bazılarına göre bir beyan sayılmaktadır ⁷⁵ .

Şu halde Kur'an ile sünnete istişhad etmeye mani bir durum yoktur.

⁷³ Ebu Davut Sünne, 6 (V.10 h.No: 4604 Hıms,1973)

⁷⁴ Yıldırım,Suat, Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, s. 107-111 .

⁷⁵ Yıldırım, Suat , Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, s. 111-117.

Gerek sahâbe ve gerekse müctehid imamlar devrinde bu meseleler üzerinde yeterince durulmuş, bilhassa Fıkıh Usulü kitapları'nda, gerek mezheplerin kendi imamları gerekse diğer mezhepler arasında münakaşalar, ilmi mücadeleler yapılmış, sonunda da hadisler değerlendirilmiştir.

Bu mücadeleler icthad seviyesindeki ilim adamları arasında sürdürülmüştür.

Bu izahlardan sonra yeniden sünneti değerlendirmek isteyenler olabilir. Bunun için ilmi icthad kapısını açık tutmak gerekir.

Kur'an ile hadis tezat halinde bulunur, diğer bir ifade ile hadis Kur'an'ın açık ifadesine muhalif düşerse, bu hadis Muhtelifü'l-Hadis ölçülerine göre değerlendirilir ⁷⁶.

c-Beyân Vaki Olan Sünnetin Getirdiği Ziyâde de Beyândan Sayılır :

Sünnet, Kur'an âyetlerini tafsil ettiği gibi, ziyade bir hüküm de getirir. Bunların hepsi hadisin ifade ettiği beyânın altına girer. Nitekim "Sana zikri (Kur'an-ı) indirdik ki, insanlara ne indirildiğini açıklayasın..."⁷⁷ âyeti, sünnetin getirdiği ziyadeyi de ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı açıklaması demek, O'nun Kur'an metninde olmayan bir takım ek bilgileri ortaya koyabilmesi demektir.

Sünnetin açıklamaları bir takım âyetlerin kelime anlamlarıyla ilgili olabileceği gibi, kelime anlamı açık olduğu halde uygulamada müphem yönleri bulunan âyetlerle de ilgili olabilir ⁷⁸.

⁷⁶ Polat, Selahattin, Hadiste Melin Tenkidi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 7, s. 81-96. İlgili yazıda, Kur'an ile sünnetin taaruzu sebebiyle mevzu sayılan hadislere misaller verilmiştir. Ayrıca Hz. Aîşe'nin, diğer sahâbenin yaptığı yanlışlıklarını tashiî eden rivayetlerinin bir kısmını misal olarak zikretmiştir.

⁷⁷ Kur'an-ı Kerim, en-Nahl, 44.

⁷⁸ Kırbasoğlu, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, s. 189, Ankara 1993.

Sünnetin açıklamaları, müphemliği gidermekle ilgili olduğu gibi, hükümlerle de ilgili olabilir. Bu müphemliği, bazı emirlerin farz mı, mendup mu ifade etmesinde de görebiliriz.

Sünnetin beyân vazifesi görmesi, bize iki yoldan gelmektedir. Bunlardan birincisi ; **Yaşayan Sünnet** veya **Amelî Sünnet** adı verilen ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının nesilden nesile aktarılması suretiyle bize ulaşan **İcma** şeklindeki rivayet yoludur. (Manevi mütevâtirin içinde yer alan) Bu tür nakil yolunda kesinlik bulunduğu ve yanlış ya da asılsız olma ihtimali bulunmadığı , bugüne kadar genel kabul görmüş bir husustur ⁷⁹.

Diğer taraftan sünnetin bize ulaştığı ikinci yol ise, **Ferdi rivayet** yoluyla bize ulaşan hadislerdir. Bu hadisler, birinci kısımdakiler gibi kesinlik ifade etmezler. Ancak tamamı da yanlıştır, denilemez. Bu gerçek, İslamın ilk asırlarından beri kabul edildiği içindir ki, **İsnad** tekniği bilâhare **Hadis İlmî** geliştirilmiş ve bu alanda muazzam bir literatür meydana gelmiştir ⁸⁰. Bütün bu açıklamaları gözönünde bulundurmadan metin tenkidî yapmak elbette isabetli olmaz.

d-Sahih Sünnet ve Ölçü Alınışı :

Metin tenkidinde ilk ve temel ölçü Kur'an'dır. Onun sünnetle olan münasebetini zikretmiş ve hadislerin tashihinde herhangi bir âyetin ölçü alınması için bazı araştırmaların yapılmasının gerekli olduğunu az önce beyân etmiştik. Sünnetin, Kur'an'ın muhkem âyetleriyle karşılaştırılması sırasında âyetlere muhalif görülen hadisler reddedilebilirse de, böyle yerlerde acele etmemek ihtiyata daha muvafıktır.

Hadislerin birbirine zıt düşmesi halinde şu şekilde bir çözüm yolu takip edilir :

İki hadis veya daha çok hadisler taaruz ettiği zaman, ilk önce zıt görülen hadislerin bir noktada birleştirilmeleri mümkünse, birleştirilir. Mümkün olmadığı zaman aralarında neshin cereyan edip etmediği araştırılır. Nesh varsa, nâsîh olanı alırır ve kendisiyle amel

⁷⁹ Bu bilgiler bu çalışmanın giriş kısmında işlenmişti.

⁸⁰ Kırbasoğlu, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, s. 191.

edilir . Eğer aralarında neshin cereyan etmediği tesbit edilirse, o zaman tercih yapıp yapılamayacağı araştırılır. Birinde tercih sebepleri bulunursa o racih sayılır ve kendisiyle amel edilir. Diğeri bırakılır. Tercih yapılacak emâre ve deliller yoksa, tevakkuf edilir ⁸¹. Bu muamelenin mezheplere göre değişik şekilde tatbik edildiği de bilinmektedir.

Bazıları, taaruzun olması için delillerin sıhhat yönünden birbirine denk olmaları lazımdır derler.

Taaruzun olmaması için ise aşağıda beyân edilecek iki durumun bulunması lazımdır :

Birincisi, deliller arasında mûsâvaat olmamalıdır. Mesela, Kitabın açık delili ile mûtâvâtir haber, haberi vâhidle kıyas, mûsâvî değildir. Bundan dolayı aralarında taaruz olamaz. Zira birinciler tercih edlirler. Bu kısım, delillerin rûknü ile ilgilidir .

İkincisi de, delillerin şartı ile ilgili olanıdır. Taaruz olmaması için iki hükümün bir noktada birleşmesi lazımdır. İki hüküm arasında mahal, hal, kayd, itlâk, hakikat, mecaz ve zamanda ihtilafın bulunması, taaruzu gerektirmez . Zira bunların bir nokta da cem edilmeleri mümkündür ⁸². Taaruzun izalesi ve tercih edilenle amel etmek de bir nevi metin tenkididir.

Hadisin, mütevâtir sünnete muhalif düşmesi vaz' (hadis uydurma) alâmeti sayıldığı gibi; sahih sünnete de muhalefeti, mevzu olmayı veya sadece vaz' alâmeti sayılmayı gerektirmiştir ⁸³. Değerlendirmeleri bu esaslara göre yapmak lazımdır.

e- İcma :

Metin tenkidi muamelesinde hadisle icma arasında taaruz olduğu takdirde, yapılacak işlemler hakkında aşağıda bilgi verilecektir:

⁸¹ el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar, s. 235.

⁸² el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar, s. 235-236.

⁸³ Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, s. 177-179.

Bir hadisin ifade ettigi hükmün, icma ile tezat halinde bulunabilmesi için, hadisin **sahih olması** ve icmanın dayandığı hadis ile taaruz etmesi halinde mümkün olur ⁸⁴. Aksı takdirde icma, hadisi nesh edemez. İcmanın bir çeşidi de tarih boyunca İslam ümmetinin kahir ekseriyetinin bir hadisle amel etmemesi hususunda hasıl olan icmadır ⁸⁵. Bu şekilde amel edilmeyen bazı hadisler vardır.

Bir hadiste "Resullullah abdest aldı ve sarığına mesh etti." ⁸⁶ buyrulur. İslam ümmeti, bu hadisle daha kuvvetli delillerden dolayı amel etmemiştir ⁸⁷.

İbn Abbas, "Hz. Peygamber 'in Medine'de öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını korku ve misafirlik hali olmaksızın cem etmiştir" ⁸⁸ der

Ehli sünnet uleması, diğer hadisleri tercih ederek bununla amel etmemiştir. Ayrıca namazın vakitler dahilinde eda edilen bir ibadet olmasını da göz önünde tutmuşlardır ⁸⁹.

f-Kıyas :

"Hakkında nas bulunmayan bir meselenin hükmünü, ortak illet dolayısıyla nassı bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır." şeklinde tarif etmişlerdir.

Mesela Hanefiler istihsanı, kıyasın külli kaidelerine tercih etmişlerdir ⁹⁰. Ancak mürsel olan (senesinde sahabenin ismi yer almayan) kahkaha ile ilgili hadisi, ⁹¹ namazın dışında abdesti

⁸⁴ Çakan, İsmail Lutfi, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, s.169-180.

⁸⁵ İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelif'l-Hadis s.260-263.

⁸⁶ Ebu Davut et-Taharet, 7 (101 h. No:146).

⁸⁷ et-Tirmizi, Kitabü'l -İlel, (V,736).

⁸⁸ Müslim Salatül-Musaflrin, 49 (I,489,h.No.:705)

⁸⁹ Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (trc. Abdulkadir Şener), s. 189.

⁹⁰ Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (trc. Abdulkadir Şener), s.226.

⁹¹ el-Mevsili, el-İhtiyar (I,II); el-Hindi, kenz (IX,h.No.:26281).

bozmazken, namazın için de bozmasının kıyasa aykırı olduğunu söyleyen Ebu Hanife , mezkûr hadisi kıyasa tercih etmiştir ⁹² .

g- Kuran-ı Kerim ve Hadisi Şeriften Çıkarılan Esaslar:

Kur'anı Kerim ve Hadisi Nebevî, İslamın temel iki esasıdır ⁹³ .

Bazı kaynaklarda Kur'an ve hadisten alınan esasların da, metin tenkidinde bir ölçü olduğunu görmekteyiz⁹⁴. Bu sebeble çeşitli ilimlerde birer külli kaide haline gelen bu esaslardan bahsetmek istiyoruz .

İslami ilimlerin asli ilmini vücuda getiren Kelâm ilminin meseleleri, başlıca haberi sâdık, sağlam duyu ve aklın ortaya koyduğu delillere dayanır.

Bunlar da, mutlak manada haberi sadık, mütavâtir haber ve dîni nasları kapsamaktadır.

Mütavâtir haber, nübüvveti mucizelerle teyid edilmiş, Hz.Peygamber'in vahyile aldığı Kur'an'ın tümü, söz ve fiil olarak yaşadığı sünnetinden tevatür derecesine ulaşmış olanlardır.

Kelâm ilminde kullanılan delillerden elde edilen prensipler farklı sayıda olmuştur. Mesela İsferyîni (ö. 461/1078) et-Tabsir adlı eserinde, Ehli sünnetin esaslarını vücuda getiren prensiplerin 47 tane

⁹² Çakan, İsmail Lütfî, Hadislerde Görülen İhtilaflar, s.154-156.

⁹³ Kur'an'ın, Allah (C.C.) tarafından indirildiği kesindir. Bununla beraber sözlerinin manaya delâleti açık ve kesin olduğu (Muhkem Ayetler) gibi, kapalı ve zanni (Mütesâbih Ayetler) de olmaktadır. Hadisi şeriflerde Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri olarak, bize kadar kesinlikle gelenlerinin (Mütevâtir) yanında, zanni galib kuvvetinde (sahih) ve zayıf olarak gelenleri de vardır. Hatta Hz. Peygamber'e iftira olarak nisbet edilenleri (mevzu hadisler) de bulunmaktadır. Hadislerin manaları açık ve kesin, kapalı ve ihtimalli olabilmektedir. Açık manalı naslardan katdeler elde edildiği, itikad ve fıkıh sahasında kullanıldığı gibi, kapalı (Müşkil) manalı hadisler de aynı sahalarda isti'mal edilmiştir.

⁹⁴ el-Ezherî, Tahziru'l-Müslim s. 18.

olduğunu söylemiş ve bunları birer birer zikretmiştir⁹⁵. Bu prensipler bir hadisi açıklamaya ışık tutsa da, hadisi nesh edemez veya tamamen mevzu olduğunu ortaya koyamaz.

İslami ilimlerin fer'i ilmi telakki edilen fıkhda da, Kur'an ve hadisten ahırup, kaidel külliye yapılarak fıkhın esasını vücuda getiren prensipler vardır⁹⁶.

Bu prensipler, külli kaideler olarak manaları, umum ve veciz metinler haline getirilmiştir. Böylece derli toplu olarak ve kolayca Fıkıh ilmini öğrenmeye imkan vermiştir. Bunlardan 99 madde, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin dibacesinde yer almıştır. Bu maddelerin her biri, ya bir kaç âyet ve hadisin veya sadece bir âyet ve bir hadisin mefhumudurlar. Ancak kaide-i külliye şeklindeki bu maddelerin mefhumları, mutlak olmayıp istisnâî tarafları vardır⁹⁷. Hakkında nas bulunan bir ahkâm, mezkur prensiplerle değiştirilemez (Mecelle, madde 14).

Hüküm ve ahlak hususunda umumi kaidelere muhalif olan hadislerin muhalefeti, mevzu olduklarını gösteren bir alâmet sayılmıştır. Ancak umumi olan kaideler aklın, müsbet ilmin ve kesin ilim ifade eden nasların mahsulü olmalıdır. Böyle esaslara muhalif olan hadislerin, Muhtelifü'l-Hadis ve Müşkilü'l-Hadis prensipleri ile izah edilmeleri mümkündür. Bu izahlarla açıklık kazanamayan

⁹⁵ Bkz. et-Tabsir, s. 135-164 ; Bayraktar, İbrahim, Edep ve İlimi Açından Hadis-i Nebevi (Kelam İliminde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi), İzmir 1993.

⁹⁶ Fıkıh ilminin delilleri başlıca iki kısma ayrılır: **1- Aslı Deliller** Bunlar Kitap, sünnet, icma ve kıyas'dır. **2- Fer'i Deliller** Bunlar da istihsan, istishab, örf, âdet, mesâlih v.s. dir.

Bu delillerden aslı olanların hadisle olan münasebetini daha önce anlatmıştık. Fer'i olanlarla hadisler arasında muhalefet vâkı olunca, başka bir durum da yoksa hadislerin muhalefet edileceği muhakkaktır. Ancak açıklama sadedinde, örf ve âdetin tahsis ve takyid şeklinde hadisin umum olan manasını sınırladığını görmekteyiz (Çakan, İsmail Lütüfî, Hadislerde Görülen İhtilaflar, s.179). Bunlara rağmen örf ve âdetin hadisleri nesh ettiği söylenmemiştir (Çakan, İsmail Lütüfî, Hadislerde Görülen İhtilaflar, s.207).

⁹⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuku İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, I, 254, İstanbul 1967.

hadisler hakkında da tevakkuf etmek, anlaşılmasını zaman ve zemine bırakmak gerekir

Umumi kaidelere muhalif bir haberde "Türkün zulmü olsun da Arabın adaleti olmasın" denir. Zira bu haber, ırkçılığa davet etmektedir ve aynı zamanda da el-Hücurât suresindeki 13. ayete muhaliftir.

Bu arada şu hususu da zikrederim ki, bir hükmün delili araştırıldığı zaman Hanefî ulemâsı, Kur'an-ı Kerim'i, ondan alınan prensipleri öne almıştır. Kur'an'da yeterli açıklıkla herhangi bir hükmün delili bulunmazsa, o zaman sünnete başvurulur. Şâfiiler ise, istidlâl etme işinde Kur'an ve hadise birlikte müracaat etmişlerdir.

Bu hususta bazı prensipleri ve ortaya koydukları ahkâmı kısaca zikrederim :

Misil (Denklik) Prensibi :

Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayet her işte misliyeti, denkliği emretmektedir. Nitekim bir ayette "Kim sizin üzerinize saldırırsa, siz de aynen ona, size yaptığı tecavüz gibi saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah takvâ sahipleri ile beraberdir" buyrulmaktadır ⁹⁸.

Ayeti kerimeden, misil²¹, aynıyet manasını ifade eden bir prensibin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu prensibe şu hadisi şerif muhalif düşmektedir: "Günlerce sağılmayıp, sütü yığılmış bir hayvanı bir kimse satın alırsa, (Aslında sütlü olmayan hayvanın, günlerce sağılmadığı için sütlü zannedilip, alıcının kandırılmasına imkan veren bu satış muamelesi kusurludur), onu iade etsin. Yanında da bir sa' hurma versin (Bu hurmayı istifade edilen sütün karşılığı olarak verecektir).

Şâfiiler, hadisin zâhiri ile amel etmiştir. İmamı Azam Ebu Hanîfe der ki : "Alıcı muhayyer sayılmaz ve hayvanı geriye iade edemez. Hadis sahihtir, ama metrukü'l-ameldir. Çünkü sütün karşılığı olan hurma, ona misil değildir. Halbuki bir şeyin aynısını vermek mümkün olmadığı takdirde, mislini veya kıymetini vermek vaciptir. Belli ölçüde

⁹⁸ Kur'an-ı Kerim, el-Bakara, 194.

olan hurma süte misil nasıl olabilir. Hurmanın miktarı belli, sütün ise belli değildir. Bu nedenle hadis, âyetten istifade edilerek ortaya konan prensibe muhaliftir⁹⁹.

3-Akıl ve Onun gurubuna Giren Veriler :

a) Akıl :

Kur'an-ı Kerim'de insanlar hep akıllarını kullanmaya davet edilmiş, mükellef olabilmek için akıllı olmak şart kılınmıştır¹⁰⁰.

Şimdi kısaca aklın izahına temas edelim.

Akıl, Arapça bir kelime olup, hayvanın ayağına vurulan bağ manasına gelir. Bu manadan hareketle, "insanın davranışlarını bilmesine, yargılamasına ve bilgiler edinmesine yarayan bir kabiliyettir" şeklinde tarif edilmiştir¹⁰¹. Hadisciler, gerek hadis alırken ve gerek naklederken akla önem vermişler, hadislere sahih, zayıf ve mevzu hükmünü verirken hep akılı kullanmışlardır¹⁰².

Kelam ve fıkıh ilimlerinde asli deliller, sem'i (dinî) delillerle birlikte istimal edilmiştir. Zira aklın başlı başına şer'i at koyucu (şâ'ri) olmadığı bilinmektedir¹⁰³. Yine aklın, eşyanın güzelini ve çirkinini tek başına tesbit edemediğini ulemânın çoğunluğu kabul etmektedir. Bunun neticesi olarak şer'i ahkâmın akıl ile iptal edilmesi de caiz görülmemiştir¹⁰⁴.

Hadisin aklın muktezasına muhalif olması, onun mevzu olmasını gerektiren bir alâmet sayılmış ise de, bu tür hadislerin sahih

⁹⁹ İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr, I, 32-33.

¹⁰⁰ Bkz. el-Gazzâli, İhyâ'ü'l-Ulumiddin, I, 82-84.

¹⁰¹ Yüksel, Emrullah, Amide'de Bilgi Teorisi, s. 82-83 ; el-Gazzâli, aklı dört şekilde tarif etmiştir. Bunlara göre ; Akıl önce yaratılıştan gelir. Bir kabiliyet olmakla beraber, tecrübe ile gelişen bir idrak kabiliyetidir. el-Gazzâli, İhyâ'ü'l-Ulumiddin, I, 84-87.

¹⁰² el-Azamî M. , Menhecû'n-Nakd, s. 81-82.

¹⁰³ eş-Şâtibi, el-Muvâfakât, I, 35.

¹⁰⁴ eş-Şâtibi, el-Muvâfakât, I, 88-89.

olanlarının bir tevîlinin ya da açıklamalarının olduğunu kaynaklarda görmekteyiz. Bu itibarla akla muhalefet, bir bakıma müşkil bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bunların geniş izahı ilerde Müşkilü'l-Hadis başlığı altında yapılacaktır ¹⁰⁵.

Dini naslarda gerek âyetler arasında ve gerekse hadisler arasında görülen ihtilaf, izalesi mümkün olan zâhiri bir durumdur. Bunun izalesi de mümkündür. Zira bunların hepstinin akla ve makûl olan esaslara muhalif olmaması gereklidir.

Buna rağmen zâhîren akla muhalif görülen naslar vardır. Dikkatle incelendiği takdirde, onların bir izahının ve tevîlinin olduğu görülecektir. İbn Kuteybe, akli selime muhalif hadisler için "Delil Olarak Aklın Reddettiği Hadisler" başlığı altında, mezkûr hadislerin tevîlini kaydetmiştir. Mesela "Sağ elinle ye, zira şeytan sol eliyle yer..." manasına gelen hadisin, akla muhalif olduğu söylenmiştir ¹⁰⁶. Zira ruhani varlıkların yemeye, içmeye ihtiyaçları yoktur. Şeytan da ateşten yaratıldığı için latif bir cisme sahiptir, ruhani bir yaratıktır, nasıl beşer gibi yer ? sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir : Şeytanın yemesi, koklama şeklinde bir yemektir. O, koklamasını sol tarafıyla yapmaktadır. Yahut hadiste mecazi bir mana vardır. Yani sol eliyle yiyen, şeytanın sevdiği şekilde yiyor, demektir ¹⁰⁷. Çünkü Hz. Peygamber, temizlik işlerinin sol elle yapılmasını istemişti. Yemeğin sol elle yenilmesi, temizlikte kullanılan elin, diğer elle karıştırılmasını ; o da insanın sıhhatinin bozulmasına sebep olur. Şeytan hayırsızlığı, zararı ve kötülüğü temsil eder. Aynı zamanda da böyle kötü şeylere insanları sevk eder. Nitekim âyeti kerimede "...Şeytan, kötülüğü ve çirkinliği emreder..." buyrulur, bu hakikata parmak basılmıştır ¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Daha başka açılardan âyetlere bakanlar vardır. M. Said Hatiboğlu, Kur'an âyetlerinin bütün beşeri kapladığını ; dil, renk ve benzeri farklılıkların hak ve vazife dağıtımında tesirli olmadığını söyler ve ayrıca Hz. Peygamber'in kureyşliliğini ifade eden hadisi değerlendirir (Bkz. Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 121 -123, Ankara 1968).

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelif'l Hadis, s. 326-328.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelif'l Hadis, s. 327.

¹⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, en-Nur, 21.

Yine "...Kur'an, insanları en doğru yola hidayet eder" buyrulmuşsa da başka bir âyeti kerîmede, ¹⁰⁹ "...Kalblerinde eğrilik bulunanlar, doğruyu hoşlanmayıp, eğriden zevk almışlardır. buyrulur. Zira onlar, muhkem (manası açık) âyetleri bırakıp, Kitabın müteşâbih âyetlerini esas ittihaz edinmişlerdir ¹¹⁰. şeklinde ifade edilerek, bu konulara dikkat çekilmiştir. Sünneti Kur'an'la karşılaştırdıkları sırada yine doğruyu ortaya koymamışlardır. Bu hususta aklı selim şaşmaz bir ölçü görülse de, onun da bir haddi ve hududu vardır. Zira bir sözün makûl olması, onun hadis olmasını gerektirmediği gibi ; zâhîren akla muhalif görülen nice haberler vardır ki, derin düşünüldüğü ve araştırıldığı zaman akla muhalif olmadıkları anlaşılabilir olur ¹¹¹. Ayrıca hakka bağlı olmayan akıl da, bir ölçü değildir. Filozoflar birbirini nakzetmişler; vahye bağlanan Peygamberler de birbirini tasdik etmişlerdir. Bu hususta değişmez ölçü, Kur'an'ın muhkem ve açık hükümleridir. Bunun için muhaddisler, ona muhalif haberi mevzu telakki etmişlerdir ¹¹².

Aklın ve mantığın makbul telakkî etmediği bazı hadisler vardır ki , bunlarla hanefiler amel etmemişlerdir.

İlgili bir hadisi şerifte şöyle buyrulur : "Bir kimse başkasının evine izinsiz bakarsa, ev sahibine, bakanın gözünü çıkarması helal olmuştur " :

İmam eş-Şafii, hadisin zâhiri ile amel etmiş ve "Şayet gözünü çıkarırsa, bu durumda da herhangi bir tazminat gerekmez" demiştir¹¹³.

İmam Ebu Hanîfe, "şayet gözünü çıkarırsa, tazminat gerekir" demiş ve akla tâbi olmuştur. Ona göre bakmak, içeri girmeden daha büyük bir kötülük değildir. Başkasının evine izinsiz giren, ev sahibinin gözünü çıkarma hakkı değildir. Öyleyse daha hafif olan

¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, İsrâ, 9.

¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Ali İmran, 7 ; Elmalı ; Hamdi Yazır , Hak Dini Kur'an Dili, II, 1040, İstanbul 1971.

¹¹¹ el-Kardâvî, Sünneti Anlamada Yöntem (trc. Bünyamin Erul), s.105, İstanbul 1991.

¹¹² el-Azemî, Menhecû'n-Nakd, s. 89.

¹¹³ İbn Melek, Mebârikül-Ezhâr , I , 33.

bakmaktan dolayı, bakanın gözünü, ev sahibinin çıkarması evleviyetle hakkı değildir. Hadis, bu işi menetmek hususunda ağır bir mesuliyeti ifade etmektedir. denmiştir. ¹¹⁴.

Akla muhalif görülen her hadisle amel edilmemelidir, denilemez. Zira akla muhalif görülen bazı hadisleri incelediğimiz zaman, herbirinin bir izahı olduğunu görmekteyiz. Çünkü akla muhalif gibi görülen hadisin, bir tevillle kapalılığı veya çeşitli olan işkâli kalkabilir ve bu durum da hadisin doğru anlaşılmasını ımtac etmiş olur.

Hadislerde çözümünü gereken problemlerin, bir izahı veya makbul olmayan bir tevili yapılamaz. Bunu ancak, ilimde derinleşmiş kimseler yapabilir.

b-Sağlam Duyular :

İnsanın sahip olduğu zâhiri beş duyu ve diğer bätini duyuların (sevinç, keder v.s.), ortaya koyduğu bilgiler zorunludur ¹¹⁵. Ancak duyuların bilgileri sınırlıdır. Mesela, kulak santiyede 16 ile 20.000 arasındaki titreşimleri ancak duyabilir ¹¹⁶.

Gözün, duru suya batırılan değneği eğri ve çöldeki serabı deniz gibi görmesi, onun yanılabilirliğini gösterirse de ; bu yanılmayı tashih etmenin mümkün olması, duyularla da ilim elde edileceğini göstermektedir. Hislerle elde edilen ilim, aklın mahsulü olan ilim gibidir .

3-Müsbet İlimler :

a- Deneyler ve Müsbet İlimler :

Bilindiği gibi önce nazari olarak başlayan, sonra duyular ve akıl ile denenen ve kesinlik kazanan müsbet ilimler 18. yüzyılın ortalarında meydana çıktı, hızla gelişti ve hatta dîni ilimlerin rakibi

¹¹⁴ İbn Melek, Mebârikü'l-Ezhâr , I , 33.

¹¹⁵ Yüksel, Emrullah, Amide'de Bilgi Teorisi, s. 86.

¹¹⁶ Yüksel, Emrullah, Amide'de Bilgi Teorisi, s. 95.

oldu 117.

Modern bilimle İslami bilgi (ilim) arasındaki farkı ortaya koyabilmek için kısaca tariflerini kaydedip, mukayese etmemiz gerekir.

İslami bilgi geleneksel, mukaddes ve asli ilâhî olup, insan ürünü olan kültürlerden de daha kapsamlı ve mükemmeldir. Bu bilgi, ancak kaynağı olan Allah'dan öğrenilir. İlkesi, temel ve zaruridir 118.

Modern bilgi ise, sadece duyularla hissedilen dünya bilgisidir. Her seviyede sınırlıdır. Modern bilim, metafizik alanını ihata edemez. Bu bilgiler, müslüman olmayan kişilere nisbet edildiğinde, bu şekilde izah edilmiştir. Aslında bütün ilimler Allah'tandır. Tarif ve taksimler insanlarındır. Gerçekte hiç kimsenin, bir ayrılık çıkarmaya hakkı yoktur.

İslam'da kültür, düşünce, gerçek sanat ve bilimsel faaliyetin her dalına önem verilmiş; insanların muhtaç olduğu ilim ve sanatların aslı farzı Kifaye sayılmıştır 119. Herhangi bir ayırım da yapılmamıştır 120.

Bir hadisin, bilimsel verilere muhalif olması, hadisin mevzu olacağına bir alâmetidir. Ancak bir izah ile açıklık kazanabilir. Açıklık kazanmayanların (müşkilatı giderilmeyenlerin) İslam'a bedahet mertebesinde muhalif olmaması halinde, tamamen reddedilmemesi, bilakis zamanın ve zeminin izahına havale edilmesi gerekir .

b-Hadis Ahkâmında Mantiki Ölçüler :

Sevap ve günah konusunu işleyen hadisler, az amel karşılığında çok sevap verileceğini bildirmişlerse de, yine de sevaplarla, çekilen sıkıntılar; cezalarla, işlenen günahlar arasında mantiki bir ölçü vardır.

117 Fazlurrahman el-Ensârî, İlimden Felsefeden Dine (trc. K. K.) s. 14.

118 Bulaç, Ali, dergi, s. 74, İstanbul 1986.

119 el-Gazzâlî, İhyâ'ul-Ulumiddin, I, 17.

120 Bulaç, Ali, dergi, s. 74.

Bunun için hadislerin manalarında görülen ölçsüzlük de bir uydurma alâmeti (mevzu) sayılmıştır. Ancak ölçsüzlüğü bildiren hadislerle, Allah'ın lütfunun genişliğini müjdeleyen hadisleri birbirine karıştırmamak lazımdır.

Ölçsüzlüğe misal olarak şu sözü verebiliriz : "Kim La İlähe İllallah derse, Allah bu sözden bir kuş yaratır . Bunun yetmiş bin dili vardır, her dil yetmiş milyon lisanla, onun namına Allah'a istiğfar eder..." Bu rivayetteki aşırılık dikkati çekmektedir.

Diğer taraftan teşvik ve korkutmak için amellerin sonunda bazı neticeler, sevaplar ve cezalar bildirilmiştir. Keza bunlarda da yapılanlardan daha fazla karşılığın varolduğu dikkati çekmektedir. Mesela, "Bir kimse bir defa La İlähe İllallah... derse, on köle azat etmeye denk sevab kendisine verilir. Ayrıca yüz hasene (iyilik) yazılır, yüz kötülüğü de silinir..." Bu hadis hem sahih hem de Allah'ın lütfunun bolluğunu göstermekte ve insanları kelime-i tevhidi söylemeye teşvik etmektedir ¹²¹.

4-Metin Tenkidinde Mantıki Ölçü :

a-Mantıki Olarak Metnin doğruluğunun İsbatı :

Hız. Peygamber'in bizzat kendisinin sözleri başlıca iki kısma ayrılır :

Görünmeyen şeylerle ilgili sözleri ,Gözle görülüp elle tutulan şeylerle ilgili sözleri .

İnsan, ancak ikinci bölümü deneyebilir. O'nda Hız. Peygamber'in doğruluğu sabit olursa; sözlerinde de doğruluğu, Cenab-ı Hakkın kendisine verdiği diğer alametlerle sabit olur. Bunlar, mucizeler ve istikbale ait bir peygamberin hüccet haberleridir. Mucizeleriyle doğruluğu sabit olduktan sonra, ona teslim olmaktan başka bir çare kalmaz.

Biz burada, peygamberin ve hadislerinin doğruluğu hususunda önemli bir kaç noktaya değinmek istiyoruz:

¹²¹ ed-Dehlevi, Huccetullah, I, 113, Beyrut, tsz.

Hadisler üzerinde inceleme ve etüd yapmadan önce, hadisin sahih olup, peygamberden kesin olarak geldiğini bilmek lazımdır. Çünkü aslı olmayan bir çok sözler de kendisine atfedilmiştir. O halde hadisler üzerinde incelemelerin sağlam bir temele dayanabilmesi için, hadis bilgilerinin doğruluğunu tesbit ettikleri hadislere baş vurmak ve onları incelemek gerekmektedir. Resulullah ile ilgili bütün incelemeler böyle yapılmalıdır¹²².

Arap dilinde bazı kelimeler lügat manasından alınıp, fikhî manalara nakledilerek, her iki manada da kullanılmaktadır. Kur'an ve hadislerde geçen bu kelimeler bazen lügat, bazende istilâh manasında kullanılmıştır. Onun için bu konuda inceleme yapan kimse, önce bu kelimelerin hangi manada kullanıldığını bilmesi gerekmektedir. Mesela, "Semâ" kelimesi Kur'an'da bazen lügavî olarak "Yüksek" anlamında kullanılmış, bazende melekleri ve gaybî olan şeyleri içine alan bir yer olarak kullanılmıştır. Bu itibarla nassın tahlilini yapmak isteyen kimse, önce semâ kelimesinin hangi manada kullanıldığını öğrenmeli, sonra da tahlilini yapmalıdır. Bir çok kimse, kelimelerin işaret ettiği asıl manayı kavrayamadığından, âyetler üzerinde yaptığı yorumlarda haliyle yanıltıcı olabilmektedir. Bu şekilde araştırma yapanlar, asılda olmayan bir çok şeyi naklettiklerinden, anlatılması gereken asıl gerçekler unutulmakta veya inkar yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla da bu gibi kimselerin yaptıkları hatalar, İslama mal edilmektedir.

Bazı şeyler vardır ki, bir çok âmillerin neticesidir ve bu amillerin herbiri sonucu etkilemektedir. Şayet bir kimse sadece bir sonuçtan söz edip, diğer sebepleri anlatmazsa, onları inkar etmiş sayılmaz. Mesela tenbellik, sıcak, soğuk, yorgunluk veya üzüntüden meydana gelmiş olabilir. Bütün bu sebepler de bir insanda bulunabilir. Böyle bir insana, "sıcaklık seni tembelleştirmiştir" desen ; bu söz diğer sebepleri inkar etmek anlamına gelmez. İşte bunun gibi Cenab-ı Allah, bir çok şeyleri görünen veya görünmeyen sebeplere bağlamıştır. Mesela ölümün iki sebebi vardır : birisi görülen hastalık, diğeri ise gaybî olan ve bize görülmeyen ruhi kabzetmeyle ilgili olan melektir. Kur'an-ı Kerim ve hadisi şerifler, bazen bir mesele için hissedilebilir bir sebepten söz ederken; başka bir yerde ise aynı meselede hissedilmeyen bir sebepten bahseder. Bu, birinin diğeri için çürütmesi anlamına

¹²² Havva, Said, er-Resul s. 46-47.

gelmez. Bundan dolayıdır ki, bazı nasların anlaşılması hususunda bir çok kimsenin yanıldığını görmekteyiz. Bir meselenin hem gaybi hemde hissi sebepleri olduğu halde, nas sadece gaybî sebepten söz ettiğinde; nassın, hissi sebebi inkar ettiğini zannediyorlar. Bunun tersi düşünülmesi de aynı anlama gelmektedir. Bu ise, büyük bir cehalettir. Ancak, bir şeyin görünen sebebinin zikredip , asla yalan söylemeyen peygamberin, sözünü ettiği gaybi haberini inkar edenin cehaleti ona denk olabilir.

İnsanların başına gelen musibet ve afetlerin, mutlak olarak bir sebebi vardır. Fakat bu sebepler, insanların işledikleri günah sebebiyle intikam almak ve onları masiyetten uzaklaştırmak için Allah'ın kudret ve tradesinin müdahalesine ters düşmemektedir ¹²³. Cenâb-ı hak buyuruyor ki : "Eğer Kur'an ile dağlar yürütülmüş veya yeryüzü parçalanmış, yahut ölümler konuşturulmuş olsaydı, kafirler yine de inanmazdı. Oysa bütün işler Allah'a aittir. Allah dülse, İnsanların tamamını doğru yola eristirebilir. Gerçeğini akıl kesmedi mi? Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar yaptıkları işler sebebiyle, inkar edenlere bir belanın dokunması veya evlerinin yakınına inmesi devam eder durur. Allah verdiği sözlerden hiç şüphesiz vaz geçici değildir. " ¹²⁴.

b- Keşf ile İsbat Meselesi :

Gayb âleminin bir kısmının Süfilere açılıp görüldüğü hususunda, İslamî tasavvuf kitapları bir hayli yer ayırmıştır. Herhangi bir kimse, onların yaptıklarını yaparsa , vardıkları dereceye ulaşmaları mümkün olacak ve insanın imanını artıracak bazı halleri müşahede edecek diye kaydedilmektedir. Bu gibi sözlerin bir kısmının doğru olduğuna dair müslümanlar ittifak halindedir. Şüphesiz ki, bu da peygamberlerin risaletini tasdik eden belgelerden biridir ¹²⁵.

Bu gibi sözlerin kabulü mümkün olanlar için, sınır çizmek gayestyle, bir kaç esası zikretmek istiyoruz:

¹²³ İbn Füreke, s. 159-160 ; Havvâ, Saïd , s. 47.

¹²⁴ Kur'an-ı Kerim, Ra'd , 31.

¹²⁵ Akfırat, Hacı Osman, Erenlerin Kalp Gözü (trc. Ali Arslan) s. 120 ; (Bu eserin aynı yerinde "Keşf ile hadis almak veliler arasında nadirdir. İhtiyat olarak bu kapıyı kapatmak lazımdır " denilmektedir) .

Belirli şartlar dahilinde gaybi olan şeylerin bir kısmını görmek mümkündür. Peygamber (s.a.v.), buna işaret etmiş ve bazı sahabeler bunu görmüştür. Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamberin kabir azabını işittiği bir sırada, sahabesine şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir : "Kalbiniz kirli ve lüzumsuz konuşmanız olmasaydı, işittiğim şeyleri sizler de işitecektiniz " 126.

Müslim de, Hz. Peygamber (s.a.v.) 'ın, Hz. Ebubekir ile Hz. Hanzala'ya söylediği şu hadisi rivayet etmiştir: "Ruhum yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, yanımda iken olduğunuz hal üzere kalır ve zikre devam ederseniz; melekler, yataklarınızın üzerinde ve yollarda sizin ile tokalaşacaklardır. Fakat Ey Hanzala ! Bir saat böyle, bir saat şöyle, bunu üç defa tekrar etti. " 127 .

el-Buhârî , Üseyd b. Hudeyr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: " Gece vaktinde Bakara suresini okurken, yanımda bağlı bulunan atım dolaşmaya başladı. Bunun üzerine okumaya ara verince, durdu. Tekrar okumaya başlayınca atım yine dolaşmaya başladı. Oğlum Yahya, ata yakın olduğu için gidip onu uzaklaştırdı. Sonra başımı göğe doğru kaldırıncı, içi fenerlerle süslenmiş, gölgeliğe benzer bir şey gördüm. Sabah olunca başımdan geçenleri Hz. Peygamber'e anlattım. Hz.Peygamber (s.a.v.), bana :

— Onun ne olduğunu bilir misin ? diye sorunca,

— Hayır , diye cevap verdim . Hz . Peygamber de bunun üzerine :

— Onlar meleklerdi. Sesin için sana yaklaştılar. Okumaya devam etseydin , herkes onları görecek ve gizlenmeyeceklerdi , diye buyurdu " .

el-Buhârî , Müslim ve et-Tirmizi , Berâ'nın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir : "Atı yanında bağlı bulunan bir kınse, Kehf suresini okuyordu. O sırada yukarıdan bir bulut inmeye başladı. Bulut yaklaşıncı at ürkmeye başladı. Sabah olunca Hz. Peygamber (s.a.v.) 'ın yanına giderek, başından geçen olayı anlattı . Hz. Peygamber(s.a.v.) , o Sekine idi , Kur'an için yere indi , diye cevap verdi " 128.

126 Ahmed b. Hanbel, Müsned, V , 190.

127 Müsim, et-Tevbe, 12 (IV, 2106 , h. no : 2750).

128 el-Buhârî, Bed'ül-Hak, 90 (IV, 180).

Buna benzer bir şey gördüm diye iddia eden bir kimsenin sözünü, ancak şu esaslar dahilinde kabul edebiliriz :

1-Şehadeti kabul edilen kimselerden olması gereklidir. Aksi takdirde fasık, ehli bîdat ve sapık kimselerin sözleri bu hususta muteber değildir.

2-Bu tür iddiada bulunan kimsenin, Kur'an ve sünnete bağlı bulunması gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gösterdiğinden başka bir yolda giden kimsenin, böyle bir keşfe muttali olduğuna dair söylediği sözü kabul edemeyiz. Çünkü böyle bir yola süluk eden ber kimse, fasık sayılır. Fasıkın ise şehadeti kabul değildir .

3-Muttali olduğu gaybın, o konu ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söylediği söze tevafuk etmesi gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söylediği söz, asla yanlış değildir. Allah (C.C.), O'nu her hususta huccet olarak kabul etmiştir. Bunun için, naslara ters düşen bir kimsenin sözünü asla kabul etmeyiz.

4-Gördüğünü iddia ettiği şeyin, dünyada görünmesi dinen mümkün olmayan veya üzerine İslama ters düşen bir konunun terettüp etmemesi gerekir.

Bu saydığımız şartlara hatiz olan bir kimse, "Ben böyle keşflere sahip oldum" dese, bu sözünü kabul etmemizde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bir şeyin doğruluğunu bildikten sonra, yalanlamanın bir anlamı yoktur. Hurafeye dayanan akıl ile, ilim ve mantığa dayanan akıl arasındaki fark, birinin tahkikat ve incelemeye dayalı olmasıdır. Yoksa gereksiz yere inkara kalkışmak değildir. Yeterli sebeblere dayanmadan bir şeyi inkara kalkışmak, akıl hastalığına bir delildir.¹²⁹

c-Rüya ile İsbat Meselesi :

Gözle görülmeyen ve hissedilmeyen bir çok gaybî gerçekler vardır. Onları inceleyip, hangi türden olduklarını tesbit etmek gereklidir .

¹²⁹ Havvâ, Said, s. 49-50 ; eş-Şâtîbî , el-Muvâfakât, II, 263-266.

Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür :

- a-Rüya,
- b-Hipnotizma ,
- c-Ruh çağırma ,
- d-Cinlerle ilişki kurma ,
- e-Telepati (uzaktan haber alma) 130.

Bu teoriler, gerçek meseleler kategorisinde yer almıştır ve herbirisi kendi zavfesinde birer belge ve delil niteliğinde olup, gayb âlemine inanmayı gerektirmektedir. Peygamberlerin haber verdikleri gayb âleminin var olduğuna işaret ederler. Bu saydıklarımız, aynı zamanda ondan bir cüzü teşkil etmektedir.

Uyku halinde iken, insanın geleceğe ait bir şeyi görmesi ve bir çok zaman da gördüğü şeylerin vuku bulması, bizim için görünmeyen ve istikbali ihata eden bir bilginin varlığının bir belgesidir. Hipnotizma, açık olarak ruhun varlığına ve kendisine has kanunlarının bulunduğu delalet etmektedir. Hipnotizma ameliyesinden sonra meydana gelen uykuda, insanların bütün organları muattal kalıp, normal görevlerini yapamaz hale gelirler, adeta uyusurlur. Bu durumda bulunan bir kimseyi iğne ile dürtsen , onu hissetmez. Fakat kendisine uzak olan bazı şeyleri sorsan, onları görür gibi sana haber verir. Halbuki uyanık iken, onları bilmemektedir. Uykudan uyandığında önceki durumunda verdiği cevapları hatırlayamaz ve ne sorudan ne de cevaptan haberi vardır. Daha doğrusu bunları hiç hatırlayamamaktadır.

Bugün ruh çağırma meselesi, hipnotizmada olduğu gibi her yerde yaygın bir haldedir. Bu olaylar, gayb âleminin varlığına delalet etmektedir. Çünkü çağrılan ruh hakkında ihtilaf vardır. Kimilerine göre bu ruh, beşer ruhudur; Kimilerine göre ise cin ruhudur. Ama ne olursa olsun görünmeyen cisimlerin mevcut olduğunu kabul ettikten sonra, mesele kalmamaktadır. Ruh âlemine ait olduğu için görünmediği ortaya çıkmaktadır.

130 Akfirat, Hacı Osman, Erenlerin Kalp Gözü (trc. Ali Arslan) s. 118 - 122 .

Bazı insanlarda görülen telepati 'de, insanda, cisimden başka bir varlığın mevcut olduğunu göstermektedir. Çünkü bu yolla, harikulâde bir şekilde çok uzak olaylar bilinmektedir.

Cinlerle görüşüp, münasebet kurmak da bazı yerlerde yaygın bir haldedir. Bütün bunlar, gayb âleminin mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar, bilgi edinilmesine yarayan bir vasıta olmadıkları gibi, bir hidayet yolu da değildirler. Çünkü bunlardan hiç biri hakkında, verdiği bilgilerin daima doğruluk ifade edeceklerine dair kesin bir delil yoktur. Bunlarda doğru ile yalan, hak ile batıl, şeytanın ruhu ile insanın ruhu birbirine karışmaktadır. Ayrıca bu konularda sorumlu kimse bulunmadığı için, ışın içerisine hile ve desiseler de girmektedir.

O halde gaybi bilebilmek için elimizde güvenilir bir tek yol kalmaktadır. O yolda, gaybın mucizeleriyle desteklendiği peygamberlerin yoludur. Gaybın bu şahadeti, hakka delalet eden güvenilir bir şahadettir. Ayrıca gayb hakkında bilgi veren zat, kendisini çok yakından tanıdığımız, güvenilir bir şahsiyettir. Gayb âleminin bilgisi için biricik kaynak olan bu zat, Allah (C.C.)'in elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğuna göre, gayb ilgili meseleleri, hidayet ışığı altında incelemek gerektiği gibi; hakkın yönünü bilmek için bize ulaşan herhangi bir gaybi meseleyi de yine O'nun hidayet ışığı altında incelemek gerekmektedir¹³¹.

Yukarıda verilen bilgileri bir emare telakki etmek ve onların kesinliği hususunda daha ihtiyatlı davranmanın lüzumlu olacağı kanatındeyiz.

5-Terğib ve Terhib :

Teşvik etmek ve sakındırmak manasına gelen "Terğib" ve "Terhib" kelimeleri, tatbik edildiği sahalarda bir müeyyide vazifesi

¹³¹Havvá, Said, s. 49-50 ; Hz. Yakup'un, Mısır'dan yola çıkan Yusuf'un gömleğinin kokusunu Kenan'da hissetmesi de gaibden açılan harikulâde bir hadisedir. Bu gibi şeyleri sade bir müslümanda hissedebilir. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde böyle bir harikulâde hadisenin başından geçtiğini ifade etmektedir (Bkz. Hak Dini Kur'an Dili, IV, 2918 -2922).

görmektedir.

Allah Teâlâ'nın kullarına bir lutfu ve in'amı da, peygamberlerine amellerin sonunda hasıl olan sevabı ve azabı vahyederek, bildirmesidir. Bunun sonucu olarak toplumun kalpleri korku ve arzu ile dolmuş olur. Böylece de kendileri içten gelen bir etki ile şeri'at'a bağlanırlar. Nitekim bir âyeti kerime 'de, "Bir de sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Gerçi bu nefsinize ağır gelir. Fakat huşu sahibi kimselere değil"¹³² buyrulur, içten yapılan amelin önemi ve ağır gelmemesi anlatılmaktadır.

Tergîb ve terhibin bazı kısımlarına dayanan kaide-i külliyeler de vardır. Sahâbe fakihleri, bu kaideleri tafsilatlı değilse de icmâlen biliyorlardı¹³³. Nitekim bir hadisi şerifte "Babasının yerine bazı ibadetleri yapıp yapamayacağını soran adama Resulullah, "Babanın borcu olsaydı onu öder miydin ?" diye sormuş, adam "evet" deyince Hz. Peygamber, "Allah'ın hakkını ödemek daha münasıptır" buyurmuştur. İşte bu durum, ahkâmın küllî kaidelere bağlandığını göstermektedir.

Tergîb ve terhibin bir çok metodu vardır. Her metodun da kendine has incelik ve sırları mevcuttur. Şimdi bu metodlardan hiç olmazsa en önemlilerini sıralamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz .

1-Yapılan işin sonunda nefsin temizlenmesini ve iffetli olmasını bildiren hadisler :

Nitekim nefsi terbiye ettiğini anlatan bir çok hadis vardır. Mesela oruç tutmak nefsin kırılmasını, terbiye edilmesini temin eder.

2-Yapılan işin sonunda şeytandan korunmanın elde edileceğini bildiren ve bu yolu öğreten hadisler :

Nitekim aşağıdaki hadiste bu durumu görmekteyiz :

"Bir kimsenin bir günde yüz kere $\text{اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ}$ derse, ona on köle

¹³² Kur'an-ı Kerim, el-Bakara, 45.

¹³³ ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 113.

azat etmeye denk sevap verilir, yüz iyilik yazılır, yüz kötülüğü silinir, o gün boyunca şeytandan korunmuş olur, ancak bu kelimeleri daha fazla okuyanlar hariç, hiç kimse de bundan daha fazla bir amel yapmış olamaz¹³⁴. Bunun sırrı da bu gibi dualarla dile, iç aleme galib gelinmiş ve nefis iyiliklerle donanmış, nefsin kötülüklerden, dolayısıyla da şeytandan böylelikle korunmuş olmasıdır¹³⁵.

3- Sonunda Rızkın Çoğalacağını Bildiren Hadisler :

Bir hadisi şerifte, " Kulum bana sığınırsa ben de onu korurum, bir şey isterse onu da veririm " buyrulmaktadır .

4-Neticesinin Ahirette Görüleceğini Beyan Eden Hadisler :

Saâdeti temin eden temel ahlâkî esaslarla münasebetinin olduğunu belirten ve dolayısıyla ahiret de sevap ve ceza olacağını bildiren hadisler, bu nevidendir.

Temel ahlâkî esaslar şunlardır : Temizlik, Allah korkusu, huşu, cömertlik, insanlar arasında adaleti temin etmek v.b.

Başka bir şeyin tesiri olmaksızın Allah'ın Celâlini hatırlayarak, kılınan iki rekat namaz ve noksansız alınan abdestin önemini gösteren haberler gibi. Bu durum manevi ve maddi temizliğimizin varlığını ortaya koymaktadır.

Cömertliğin testriyle malı harcamak, zulmü affetmek, ruhun cömertliğini gösterir. Açları doyurmak da maddi cömertliği mevzu eder.

İnsanların arasını bulmak, adaletin tesisini, âlemi İslamın islahını mevzu eder¹³⁶.

Bazı ilim erbâbı, az fülle çok sevap veya çok ceza verilmesi şeklindeki bir ölçüsüzlüğü, mevzu hadislerin tesbiti için bir alâmet

¹³⁴ ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 113.

¹³⁵ ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 113.

¹³⁶ ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 114. mezkûr eserden özetlenerek alınmıştır.

olarak telakki etmiştir. Ancak bu şekilde esas alınan ölçü, her zaman hadisin mevzu sayılmasının bir alâmeti değildir. Çünkü Allah'ın az bir fiile çok sevap vermesi caizdir, lutfundan ümit edilir. Nasıl ki, toprağa atılan bazı taneler, bire yedi hatta yedi yüz başak ve her başakta yüz tane olması takdirinde yedi yüz, yedi bin misli artar, hatta haşhaş gibi bitkilerin, yetişen tohumlarının daha çok olduğu bir gerçek ise; aynı şekilde de bazı gün ve gecelerde, Ramazan ayında hatta Kadir gecesinde, bin aydan daha fazla sevap kazanılacağı ve bu durumun fiil ve ceza denkliği ölçüsünün kestiri bir ölçü olmadığını gösterir.

Ancak yine de terğib ve terhibin belli bir oran ve ölçüsü vardır. Kur'an-Kerim ve hadisi şeriflerde ki terğib (teşvik) ve terhib (korkutma) ifadeleri belli ölçülere sahiptir. İnsanları ne haddinden fazla bir ümide, ne de aşırı korkuya kaptırmadan ahenkli bir dünya ve ahiret sevgisi ve canlılığı içinde bulundurmak gayesiyle, belli oranlarda verilmiş gibidir. Nitekim bunun böyle olduğunu gösteren hadisi şerifler vardır. Enes b. Mâlik (ö. 93/711) 'in rivayetine göre, Muaz b. Cebel (ö. 18/639), bir deveye binmiş olan Hz. Peygamber'in terkisinde bulunuyordu. Hz. Peygamber, üç defa "Ya Muaz" diye seslendikten sonra şöyle buyurdu: "Hiç bir insan yoktur ki, bütün kalbiyle inanmış olarak Allah'tan başka ilah olmadığını ve Muhammed (s.a.v.) 'in O'nun elçisi olduğuna şahadet etsinde, Allah Teâla onu cehennem ateşine haram etmesin "Bunun üzerine Muaz, "Ya Resulullah ! bunu halka söyleyeyim de sevinirler mi?, Hz. Peygamber: " Hayır söyleme, zira buna güvenirlere de tembellik ederler " buyurdular. Muaz (r.a), bu hadisi, vefatı anında günahattan kurtarmak düşüncesiyle haber vermiştir 137.

Terğib hadisleri, müslümanları - bazılarının zannettiği gibi - dünyayı ihmal ederek, her zaman nafîle ibadetle meşgul olmaya sevk etmemiş hatta çoğu defa - Hz. Peygamber'in neticesinden korktuğu üzere - onların farz ibadetleri dahi ihmal etmelerine yol açmıştır... 138.

Bilhassa terğib ve terhib maksadıyla hadis uyduran âbid ve zahit kılıklı müslümanlar, bu hareketi İslam'a hizmet maksadıyla yaptıkları ve bundan dolayı da Allah'tan mükafat beklediklerini,

137 Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, s. 191-192.

130 Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, s. 192-193.

istedikleri kadar söylesinler; İslam'a zarar verdikleri gözden kaçacak gibi değildir ¹³⁹.

Aslında aşırı bir ümit veya aşırı bir ahiret korkusu terhib ve terhib için ölçü olmamaktadır.

6-Tarihi Gerçekler :

Buradaki tarihten maksat İslam tarihi , gerçekler ise; hadiscilerin sahih telakkî ettikleri haberler ve onların isbat ettiği gerçeklerdir. Senet tenkidinde tarih kullanıldığı gibi; metin tenkidinde de aynı şekilde tarih kullanılmıştır.

Buna el-Hatip el-Bağdâdî (ö. 463/1070) 'nin yaptığı bir tenkidini misal vermekle yetinmek istiyoruz.

Ebu'l-Hasan el-Hemezânî der ki : Hz. Peygamber'in Hayberli Yahudiler'den cizyeyi kaldırdığına ait Yahudiler, bir yazıya ortaya çıkardılar. Devrin veziri bu yazının doğruluğunu tesbit için el-Hatib'e gönderdi . el-Hatib, belgeyi inceledikten sonra **tarihle tesbit** ölçüsünü kullanarak, belgenin sahte olduğunu ortaya çıkardı. Şöyle ki, bu belgede şahit gösterilen Hz. Muaviye, Hayber'in feth edildiği gün henüz müslüman olmamıştı. Zira Muaviye, Hayber'den sonra Mekke'nin fethedildiği yılda müslüman olmuştu. Yine Said b. Muaz'ın da şahitliği vardı. Halbuki bu zat da, Hayber'in fethinden iki sene önce ölmüştü. Dolayısıyla belgenin sahte olduğu anlaşılmış oldu ¹⁴⁰

Tarihi bilgiler, tashihe yaradığı gibi; sahte bilgiler de tahrife yaramıştır. Mesela müsteşrik Goldziher'in, ez-Zuhri ile ilgili sözleri tahriften başka bir şey değildir. Goldziher, tarihçi Yakubi'ye dayanmaktadır. O, Zuhri'nin hadis uydurduğunu söylemektedir. Güya Halife Abdülmelik, Kudüs'te yaptırdığı mescide halkı davet etmiş ve Zuhri'nin bu hususta hadis uydurmasını istemiş o da, "Üç mescide seyahat yapılır" hadisini vaz etmiştir. Halbuki Kudüs'te mescid yaptırın o değil Velid'dir ¹⁴¹.

¹³⁹ Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, s. 193.

¹⁴⁰ M. Accac, el-Hatip, es-Sünne, s. 245-246.

¹⁴¹ M. Accac, el-Hatip, es-Sünne, s. 245-246.

7-Hadisi Büyük Bir topluluğun Duyduğu İddia Edildiği Halde, Onu Sadece Bir veya İki Ravinin Nakletmesi :

Bazı râviler bir hadisi naklederken, orada büyük bir toplumun bulunduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki mezkur olayı nakleden kimse bir veya iki şahıstır.

Bu tür rivayetler, râvinin lehine ise ve zikrettiği toplumdan bilen veya nakleden başka bir kimse yoksa, o hadisi , kendisinin vaz ettiği ihtimali yükselmiş olur.

Şiiler, Gadirhum'da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hilafeti verdiğini hemde bunun büyük bir toplumun huzurunda gerçekleştiğini söylerler. Halbuki böyle bir toplum söz konusu değildir. Hatta orada bulunduğu söylenenler, sadece bir iki seneden nakledilmiştir ve direk hilafet ile ilgili de değildir.

el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkîf adlı eserinde şöyle demektedir : "Gadirhum hadisininin, Hz. Ali'ye söylendiği malum değildir. Zira o sırada Hz. Ali Yemen'de bulunuyordu " 142

8-Tarihi Belirtilerek İstikbalden Haber Veren Hadisler:

Bir çok hadiste, istikbalden haber verildiğini görmekteyiz. Ancak bu tür hadislerde, bazı yönlerden açıklık olsa dahi, bu sadece bazı yönleri temsil şeklindedir ve kapalıdır.

Hadisi rivayet eden ashâbı kiram'ın bazıları, hususî konularda bilgi vermişlerdi. Mesela Ebu Hüreyre 'nin , "üç kap ilim hıfzettiğini , bunlardan ikisini söyleyip neşrettiğini, sonradan ...geri kalanını söylesem başım kesilirdi " (Buhârî , İlim , 43) dediği nakledilmiştir. Bu bilgilerin istikbalde vaki olan fitne olayları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır¹⁴³.

¹⁴² el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkîf, II, 471-472.

¹⁴³ M. Accac, el-Hatîp, es-Sünne, s. 426.

Hız. Hüzeyfe'nin, Hız. Peygamber'den bazı sırlar öğrendiğini kaynaklarda görmekteyiz (Buhâri , V,31). Bu arada daha önce, dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu mevzu eden hadisin, kıyametin ilminin Allah'ın yanında olduğunu beyan eden âyetiyle taaruz ettiğini böylece de mevzu sayıldığını söylemiştik. Bu durum istikbalden haber veren hadisler hakkında ihtiyatlı olmamız gerektiğini ifade etmektedir.

9- Bazı Mesleklerle İlgili Hadisler :

Bazı kimseler Yunan , Hind , İran ve Arap filozoflarına ait bir takım hikmetli sözleri Hız. Peygamber'e nisbet etmişlerdir.

Hadislerle birlikte yazılan bu türden bazı sözler vardır ki, bazı meslek erbâbının sözleri olma ihtimali kuvvetlidir. Tıpla ilgili sözler, tıbbın prensiplerini mevzu ediyorsa, senedi ve metni de sahih ise onun hadis olduğunu inkar etmek doğru değildir ¹⁴⁴. Ancak metni sahih olan bazı tabib sözleri vardır ki, hadis diye ileri sürülmüş ve bazı eserlerde yer almışlardır. Bunların ayırt edilmesi de Peygamber'imizin tebliğatına muvafık olup olmaması veya mesleğe ait bir bilgiyi ortaya koyup koymaması ile tesbit edilir.

Tasavvuf ehlinde bazıları, mesela Ebu Turab en-Nahbeşi, İmam Ahmed'in " Filan zayıftır, filan sıkadır" şeklindeki sözlerini giybet telakki etmişlerdir ¹⁴⁵. Ancak sûfilerin büyük bir kısmı, hadis ilmine sarılmıştır . Hatta meşhur Ebu Turab dahi , sonradan hadis talebinde bulunmuştur ¹⁴⁶. Sûfilerin arasında hadis va'z edenler azdır ¹⁴⁷. Ancak senedleri bilinmeyen bazı haberler sûfilerden duyulmaktadır . Bu gibi sözleri, onların şahsî sözleri kabul etmek ve ilham telakki etmek en makbul bir hareket olacağı kanaatindeyiz ¹⁴⁸.

¹⁴⁴ M. Accac, el-Hatip, es-Sünne, s. 258-259.

¹⁴⁵ Aydınlı, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 115, İstanbul 1986.

¹⁴⁶ Aydınlı, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 118.

¹⁴⁷ Aydınlı, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 189.

¹⁴⁸ Aydınlı, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 189.

Bazı zahit ve mutasavvıflar, salih amellere teşvik amacıyla Hz. Peygamber'in söylemediği bazı sözleri hadis diye o'na nisbet etmişlerdir .

Bu arada bazı kişilerin de keşf yoluyla hadis aldıkları ve tashih ettiklerinden kaynaklar haber vermektedir.

eş-Şearâni, Şeyh Ahmed-ı Zevâvî'den naklederek şöyle demiştir: "Biz hadis hafızlarının zayıf gördükleri bazı hadisi şerifleri Resulullah'tan işitir, ve ona göre amel ederiz ".

Ancak keşf yoluyla hadis alma kapısı açılırsa, zındıklar müslümanların kafalarını karıştırırlar. Üstelik keşf sayesinde tam olarak hakka ulaşamayacağı da söylenmektedir¹⁴⁹. Hz. Peygamber'in ictihadı vahiyden sayılmıştır. Zira O, masumdu. O, hata etmezdi. Hata ettiği farzedilse bile hata üzerinde karar kılmazdı. Ama Hz. Peygamber'in dışındaki insanlar, O'nun gibi değildirler. Hz. Peygamber'in hükmettiği, haber verdiği, ister rüyada isterse de keşif halinde olsun, hepsi meleğin getirdiği gibi vahiyden şayırlar.

Ümmetinden ise hiçbir kimse masum değildir. Bilakis keşf ve ilham sahibinin karışırması, hata etmesi , rüyasının bir hulm (düş) veya keşfinin yanlış olması da muhtemeldir¹⁵⁰.

Bu arada şunu da zikredelim ki, tasavvuf kitaplarında senedi olmayan bir çok hadis yer almaktadır. Bunların hakkında ilk anda verilecek hüküm, hadis olmadıklarını söylemektir. Ancak bunların bulunduğu şerhlere bakıldığında ya da içinde meşhur hadis bulunan kitablara bakıldığında, "Bunlar hadis değildir, ama manaları doğrudur. Çünkü bu manada âyet veya başka hadis vardır" denmektedir ¹⁵¹.

10-Hadis Karşısında Ürperme ve Hadisin Aydınlığı :

Bazı kişiler, Hz. Peygamber'in sözlerinin, insan ruhu üzerinde

¹⁴⁹ Akfirat, H. Osman, Erenlerin kalb Gözü (trc. A.A.), s. 118 -122.

¹⁵⁰ Akfirat, H. Osman, Erenlerin kalb Gözü (trc. A.A.), s. 118 -122.

¹⁵¹ M. Accac, el-Hatip, es-Sünne, s. 247.

tesirler bıraktığını ve onların gündüzün aydınlığı gibi bir nura, ışığa sahip olduklarını söylemişler ve bunu da bir ölçü olarak telakki etmişlerdir ¹⁵².

11-Hadisın Edebî Hususiyetlere Sahip Olması :

Bir hadisin sözlerinin düşük, bayağı kelimelerden meydana gelmiş olması, onun mevzu olduğunu gösteren bir alâmet sayılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in fasih ve belîğ ifadeler kullandığı bilinmektedir. Düşük sözlerin ölçüsü, fitratı bozulmamış kimselerin kulağına hoş gelmemesidir.

Burada şunu da kaydedelim ki, hadis olarak isimlendirdiğimiz haberlerin, sadece Hz. Peygamber 'in kavli olan ve manen rivayetle kelimelerin değişmemiş bulunanların fesahatı ve belâğatı Hz. Peygamber'e aittir. O'nun fitlleri, bedenın ve ahlakının tasviri ve sıretl ile ilgili hadislerin sözleri, sahâbeye ait olduğu gibi; fesahat ve belâğatı da onlara aittir. Ayrıca sonradan gelen hadiscilerin, manen rivayetin müsadesti dahilinde, sözleri hadise karışmış olabilir. Bu sebeble hadislerin lafızlarında görülen bazı ifade bozuklukları, mevzu olmalarını gerektirmez.

Mananın düşük olması, hadisin mevzu olduğunu gösteren daha kuvvetli bir delil sayılmıştır. Ayrıca mananın çeşitli sebeplerle anlaşılmaz, ihtimalli, kapalı olması halinde ortaya Müşkilü'l-Hadis durumu ortaya çıkmaktadır. Bu işkâlin izalesi için bazı metodlar ortaya konmuştur. İleride bunları zikredeceğiz.

Devamı Var

¹⁵² Ibn Arrâk, Tenzihü's-Şeri'a, s. 6-7.